

Sluttrapport forprosjekt:

Følgearbeid

Sannhet – og forsoning i

SÁNAG / SANKS

Sámi klinihkka

“Jo mer hyggeligere og medgjørlike myndighetspersoner oppleves, jo mer øker skepsisen og mistenksomheten om hva som egentlig er deres formål»

Rapportdato: 30.06.2025

Forfattere: SÁNAG / SANKS FoU ved

Anne Toril Eriksen Balto
Mariell Selnes Paulsen
Kaisa Sofie Anti

Prosjektleder og avdelingsleder
Prosjektmedarbeider og LMS-koordinator
Prosjektmedarbeider og FoU rådgiver

Foto: Helgelandssykehuset

1	Innledning og bakgrunn.....	4
1.1	Om sannhet og forsoningskommisjonens rapport	5
1.2	Sametingets behandling av rapporten	7
1.3	Stortingets behandling av rapporten	8
1.3	SANKS sin bistand i kommisjonsarbeidet	9
2	Følgearbeid Sannhet og forsoning i SANKS - Sámi klinihkka	10
2.1	Bakgrunn og organisering av prosjektet	10
2.2	Prosjektets mål og delmål	12
2.3	Brukerinvolvering	12
2.4	Etiske hensyn	13
2.5	Fokus og avgrensning	13
3	Studie ved Nord Universitet.....	15
3.1	Forsoning på individ- og gruppenivå	16
3.2	Forsoning på systemnivå	17
3.3	Oppsummering av reparasjon og forsoning på individ-, gruppe- og systemnivå	18
4	Samisk helsekonferanse, Tromsø juni 2024.....	19
4.1	Innhold og program	19
4.2	Innspill og tilbakemeldinger fra konferansen	19
5	Identifisering av behov i reparasjons- og forsoningsarbeidet	21
5.1	Julevsámi - Lulesamiske og Áarjel saemien - Sørsamiske områder	21
	Sørsamisk helseteam	24
	Skolen som en fornorskningsarena	25
5.2	Nordsamisk område.....	26
5.3	Svensk og Finsk sannhetskommisjon	28
5.4	Oppsummering	29
6.1	Innhold og gruppearbeid (workshop).....	30
6.2	Faglige innlegg om urfolkssenter og samiske verdier	32
6.3	Innspill og tilbakemeldinger fra fagdag	33
7	Forslag til innsatsområder og tiltak	36
7.1	Reparasjon og forsoning gjennom kunnskaps- og tillitsbygging.....	36
7.2	Reparasjon og forsoning gjennom implementering av regelverk	37
7.3	Bakgrunn for forslag til tiltakene	37

7.4 Hovedmål og innsatsområder	38
8 Hovedmål: Etablere et allsamisk urfolkssenter	39
Tiltak 1 og 2: Utredningsprosess av et urfolkssenter (internt og eksternt)	39
9 Innsatsområde 1: Styrke og utvikle SANKS nasjonale funksjoner	41
Tiltak 3: Styrke SANKS kompetansetjenestefunksjon	41
Tiltak 4: Utvikle kompetansepakker og eSANKS.no	42
Tiltak 5: Styrke SANKS brukerråd med allsamisk representasjon	43
Tiltak 6: Allsamisk fokus på forebygging, folkehelse og samfunnsmedisin	44
Tiltak 7: SANKS som inkluderer somatikk, geriatri og rehabilitering	44
Tiltak 8: Styrke tilstedeværelse og økt synlighet i Sápmi/Sábme/Saepmie	45
10 Innsatsområde 2: Definere og implementere felles samisk verdigrunnlag, visjon og samiske verdier	47
Tiltak 9: Etablere felles samisk verdigrunnlag, visjon og verdier	47
Tiltak 10: Utvikle helsetjenester basert på urfolksmetodologi, rettigheter og behov	48
Tiltak 11: Økt forskning på de helsemessige konsekvensene av fornorskning	49
11 Innsatsområde 3: Økt urfolksamarbeid, samhandling og nettverk	51
Tiltak 12: Økt grenseoverskridende samarbeid	51
Tiltak 13: Samarbeid og samhandling med samiske helseteam	52
Tiltak 14: Økt samarbeid med kommuner og utdanningsinstitusjoner	52
12 Oppsummering	54
Referanser	56
Figurliste	58
Vedlegg	59

1 Innledning og bakgrunn

I denne sluttrapporten presenterer vi forprosjektet vårt “Følgearbeid Sannhet- og forsoning i SANKS - Sámi klinihkka”. Formålet med forprosjektet har vært å identifisere hvilke måter vi kan videreutvikles og styrkes for å kunne bidra aktivt i fremtidige reparasjons – og forsoningsprosesser i samfunnet. Et sentralt mål har vært å bidra til å identifisere utviklingsveier som kan lede SANKS - Sámi klinihkka til å bli et allsamisk urfolkssenter.

Forprosjektet har primært forsøkt å belyse: Hvordan kan SANKS - Sámi klinihkka kan bidra og bistå i arbeidet med forsoning? Hvordan kan vi berede grunnen for et fremtidig samisk urfolkssenter? Hvordan oppnå bedre samhandling mellom ulike instanser for å oppnå gode forsoningsprosesser i landet og over landegrenser? Disse spørsmålene har vært styrende for aktivitetene som er gjennomført i prosjektperioden.

Målet med forprosjektet er å resultere i en sluttrapport hvor det kommer frem noen tiltak i form av ett eller flere hoved- eller delprosjekter. Rapporten skal gi innsikt i behovene i Sápmi/Sábme/Saepmie, og danne et kunnskapsgrunnlag for videreutvikling av SANKS - Sámi klinihkkas helse- og kompetansetjenester nasjonalt og på tvers av landegrenser.

Sluttrapporten kan også gi viktige innspill til hva et fremtidig allsamisk urfolkssenter kan inneholde, samt hvordan en slik satsing kan planlegges og gjennomføres. Vi presiserer at rapporten og de foreslåtte tiltakene ikke er uttømmende, og at det finnes ytterligere behov i samfunnet som ikke er omhandlet i denne rapporten.

Kommisjonen understreker at forsoning krever et forpliktende og tillitsskapende samarbeid mellom ulike aktører, mellom myndigheter og samer for å kunne ivareta samiske pasienters rettigheter på en bedre måte.

De foreslåtte tiltakene er basert på innspill, funn og bekreftelser mottatt i løpet av forprosjektperioden. Innspillene er både fra interne og eksterne aktører, og er samlet gjennom ulike arrangement, besøk, møter og dialoger med relevante parter. I tillegg er det mottatt skriftlige bidrag i etterkant av aktivitetene. Flere av de foreslåtte tiltakene forutsetter ytterligere ressurser og finansiering for å kunne realiseres.

Sluttrapporten er strukturert i følgende syv kapitler. Kapittel 1 gir en kort oppsummering av Sannhet- og forsoningskommisjonens rapport, og kort om Sametingets og Stortingets

behandling av rapporten. Kapittel 2 beskriver forprosjektets formål, fokusområder og avgrensninger. Kapittel 3-6 presenterer de ulike aktivitetene som er blitt gjennomført i prosjektperioden, Samisk helsekonferanse, deltakelse i studieemnet ved Nord universitet, behovskartlegging, samt fra en intern fagdag med workshop for alle ansatte i SANKS - Sámi klinihkka. Kapittel 7-11 presenterer forslag til innsatsområder og tiltak som vil være sentrale i det videre arbeid med forsoningsprosessen.

1.1 Om sannhet og forsoningskommisjonens rapport

Sannhet- og forsoningskommisjonen har i fem år gransket fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener/norskfinner og skogfinner i Norge. Kommisjonen ble ledet av Dagfinn Høybråten og besto av 11 andre fagpersoner oppnevnt av Stortinget. Kommisjonen avga sin rapport til Stortinget 1. juni 2023.

Granskningens formål var å legge grunnlag for anerkjennelse av samers og kvener/norskfinners erfaringer i møte med norske myndigheters politikk, og de konsekvensene disse erfaringene har hatt for dem som grupper og individer. Mandatet til kommisjonen var å beskrive tre oppdrag som de skulle gjennomføre:

1. Det skal gjøres en historisk kartlegging som beskriver norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner både lokalt, regionalt og nasjonalt.
2. Virkningene av fornorskingspolitikken skal undersøkes. Kommisjonen skal se på hvordan fornorskingspolitikken har påvirket majoritetsbefolkningens syn på samer, kvener/norskfinner og undersøke betydninga av fornorskinga frem til i dag.
3. Foreslå tiltak som bidrar til videre forsoning.

Kommisjonen foreslår en rekke tiltak for å videreføre en forsoningsprosess mellom samer, kvener, skogfinner og nordmenn. Flere av tiltakene dreier seg om «kunnskapsheving, styrking av samiske språk og kvensk, styrking av deres kultur og kulturkompetanse, konfliktløsning og implementering av regelverk». Disse har kommisjonen gruppert i følgende fem pilarer som kan bidra til gjenoppretting av tillit og forsoning: 1. Kunnskap og formidling, 2. Språk og opplæring, 3. Kultur og kulturminner, 4. Forebygging av konflikter og 5. Implementering av regelverk.

Noen sitater og utdrag fra kommisjonens konklusjoner i deres pilarer:

«Fornorskingspolitikken fikk alvorlige konsekvenser for samer, kvener og skogfinner. Nedvurderingen av samisk, kvensk og skogfinsk språk og kultur førte til språk- og kulturtap og også kunnskapsløshet om gruppene i befolkningen».

«Kommisjonen har konstatert at fornorskingspolitikken førte til et dramatisk språktap blant samer, kvener og skogfinner. Sorg over språktap og frustrasjon over manglende tilbud om språkopplæring er et gjennomgående tema i de personlige historiene kommisjonen har tatt imot. Dette fremheves spesielt av unge kvener og samer, både i personlige historier og på åpne møter».

«Gjennom innhenting av personlige historier fra de berørte miljøene har kommisjonen erfart at det mangler en kultur- og språkkompetent beredskapsløsning for akutt, psykososial støtte for voksne. I dag finnes slik beredskap kun for barn og ungdom. Kommisjonen mener at det er behov for et sikkerhetsnett for miljøene som er berørt av fornorskingspolitikken og at en slik beredskap vil være særlig viktig under prosesser som fører frem mot forsoning».

«Kommisjonen erfarer at latente og uforløste konflikter i enkelte lokalsamfunn som har svekket fellesskapsbånd mellom majoritet og minoritet, og at ulike perspektiver ikke nødvendigvis blir formidlet i sin helhet mellom minoritet og majoritet eller innad i de berørte miljøene. Slike taushetskulturer forhindrer dermed en fellesskapsfølelse, eller en fellesskapsfølelse som oppleves likeverdig. En lokal forsoning kan på den annen side ta tid, og det er ikke sikkert at den enkelte er beredt til å formidle sitt perspektiv eller umiddelbart erkjenne andres. Forsoning vil utvikle seg ulikt, men det er etter kommisjonens oppfatning en forutsetning for tillit og forsoning at man erkjenner fornorskingspolitikken, prosessene som har ført til fornorsking, og virkningene av disse prosessene for individer og samfunn. Det foreslåtte kompetansesenteret bør ha i oppdrag å støtte slike lokale prosesser».

«Kommisjonen foreslår at Stortinget som en del av sin kontroll med forvaltningen iverksetter en gjennomgang av manglende implementering av vedtak på det minoritetspolitiske feltet. Kommisjonens gjennomgang av konsekvensene av fornorskingspolitikken har vist at myndighetene på ulike nivåer gjennom sin forvaltningspraksis fører en politikk som ikke i tilstrekkelig grad har vært og er innrettet

mot å gjøre tilpassinger til eller imøtekomme urfolk og nasjonale minoriteter. Manglende implementering i seg selv utgjør en utfordring for effekten av politikk, deriblant forsoning. Forsoningen er derfor avhengig av holdnings- og kunnskapsmessig forankring hos ansatte i stat, kommuner, fylkeskommuner og andre virksomheter. Ansvarlige myndigheter på alle nivåer bør følge opp manglende implementering. Spesielt i møte med helsesektoren er det viktig at samer og kvener får bruke sitt morsmål».

«Kommissjonen ser behov for at det iverksettes tiltak for å sikre at samiske kvinner og barn blir fullt ut beskyttet og sikret mot psykisk, fysisk og seksuell vold. Kommissjonen konstaterer at selvdropsatferd er et alvorlig folkehelseproblem i den samiske befolkningen. Kommissjonen foreslår at kulturkompetente selvdropsforebyggende virksomheter styrkes».

«For å kunne ta et oppgjør med fornorsking og urett, og for å kunne gå videre i en forsoning, må en bygge dette på tillit og kunnskap. Forsoning har mange ulike sider, og kommissjonen håper at rapporten vil legge et kunnskapsgrunnlag for endringer i samfunnet, tuftet på økt kunnskap om fornorskingspolitikken, om gruppene den rammer, og om konsekvensene av den. Det er viktig å komme til en erkjennelse av at fornorskingspolitikk og urett har funnet sted, og at vi ser konsekvenser av dette helt frem til vår egen tid. Forsoningen må bygge på dette – erkjennelse av og oppgjør med urett, men også erkjennelse av hva hele befolkningen har tapt av kunnskap og kulturell rikdom.

I kjernen av forsoningen ligger at urfolk og nasjonale minoriteter er synlige, og at deres rettigheter er ivaretatt, slik at både språk og kultur har utviklingsmuligheter».

1.2 Sametingets behandling av rapporten

Sametingets plenum har behandlet kommisjonsrapporten i mars 2024. De delte rapporten inn i åtte saker, en for hver av de fem pilarene til kommissjonen. I tillegg tok de med tre nye saker som omhandlet; 1. Sametingets overordnede vurderinger av rapporten og dets tiltak, 2. Om næring og 3. Om de menneskelige omkostningene.

Sametingets plenum hadde også en felles uttalelse av rapporten i sin helhet, der de blant annet uttalte følgende:

«Sametinget mener at politisk vilje og gode prosesser er nødvendig for å kunne følge opp både de foreslåtte tiltakene fra kommisjonen samt andre tiltak som materialiserer seg på sikt. For Sametinget er det viktig å sikre at det samiske folk som urfolk har de samme muligheter for å sikre og utvikle språk, kultur og samfunnsliv på lik linje med resten av samfunnet. Sametinget må sammen med Stortinget, offentlige institusjoner, kommunene og andre instanser samarbeide om prosesser med mål om forsoning til det beste for samfunnet.

Sametinget minner om Sannhets- og forsoningskommisjonens avsluttende ord i rapporten; «Kommisjonen har foreslått tiltak for videre forsoning, men verken kommisjonen, Stortinget eller regjeringen kan vedta en tilstand av forsoning. Det er en samfunnsprosess som vil ta tid, og som må involvere et bredt spekter av samfunnsområder og aktører. Viljen til forsoning må vises i handling. Her har de som sitter i maktposisjoner, et særlig ansvar, og det venter store utfordringer».»

1.3 Stortingets behandling av rapporten

Stortinget behandlet rapporten i nov.2024. De vedtok 17 tiltakspunkt. De har blant annet formidlet sin dypeste beklagelse for de overgrep fornorskingspolitikken medførte for samer, kvener/norskfinner og skogfinner, samt bedt om unnskyldning for Stortingets tidligere aktive rolle i fornorskingspolitikken. De erkjenner også ansvar for denne politikkens konsekvenser for grupper og enkeltindivider.

Stortinget ber regjeringen blant annet om å utrede en organisering av et nasjonalt kompetansesenter om fornorskingspolitikk og urett, med ansvar for forskning, dokumentasjon, formidling og forsoningsarbeid. Det forventes at arbeidet bygger videre på eksisterende kompetanse-, forsknings- og formidlingsmiljøer og gjennomføres i tett dialog med samiske, kvenske/norskfinske og skogfinske miljøer. Stortinget ber også regjeringen ta ansvar for en systematisk oppdatering av kunnskapen hos offentlig ansatte om urfolks og nasjonale minoriteters rettigheter, språk, kultur og tradisjoner. Videre bes regjeringen om å rapportere årlig til Stortinget i forbindelse med fremleggelse av budsjettet om hvordan arbeidet med urfolk og nasjonale minoriteter følges opp innenfor ulike respektive departementers ansvarsområder.

I tillegg skal det utarbeides en helhetlig melding om forsoningspolitikken og status for oppfølgingsarbeidet, som skal legges fram for Stortinget én gang i hver stortingsperiode, første gang i 2027.

1.3 SANKS sin bistand i kommisjonsarbeidet

SANKS - Sámi klinihkka har vært involvert i kommisjonens arbeid i tidlig stadium, med innspill til kommisjonen mandat. I tilknytning til dette arbeidet ble det etablert et helseteam som har fulgt kommisjonens arbeid. Helseteamet har tilbudt støttesamtaler og faglig rådgivning både til personer som delte sine historier og andre berørte, og også til kommisjonsmedlemmer og sekretariat.

Samarbeidsavtale mellom SANKS - Sámi klinihkka, Finnmarkssykehuset og kommisjonen ble inngått fra desember 2019. Helseteamet på 5 personer fungerte som et lavterskeltilbud. Helseteamets rolle var blant annet å yte spesialisthelsetjenester innen psykiske helsevern med kulturkompetente. SANKS opplevde stor tillitt i de samiske miljøer, og mange har uttrykt for at tilbudet har vært viktig og avgjørende for deres historiedeling og bearbeidelse av deres reaksjoner i etterkant.

2 Følgearbeid Sannhet og forsoning i SANKS - Sámi klinihkka

2.1 Bakgrunn og organisering av prosjektet

Etter at kommisjonen la fram sin rapport i juni 2023, etablerte SANKS - Sámi klinihkka i september 2023 en permanent arbeidsgruppe bestående av fagpersoner fra ulike enheter i klinikken, med ansvar for å følge opp det videre arbeidet med rapporten og anbefale tiltak. Klinikken hadde Sannhet og forsoningskommisjonens rapport som tema i den årlige interne fagdagen; *Kultur i klinikk*, i oktober 2023, program følger som vedlegg 1.

Arbeidsgruppen utarbeidet et forprosjekt med mål om å søke om midler til oppfølging av kommisjonsrapporten. Hovedformålet er å utarbeide en sluttrapport der samisk helse settes på den offentlige dagsorden, samt å identifisere hvordan SANKS - Sámi klinihkka best kan organiseres og styrkes for å kunne bistå, samhandle og samarbeide med ulike aktører i samfunnet i de kommende reparasjons- og forsoningsprosessene. Arbeidsgruppen har også bidratt med høringsuttalelser til både Sametinget og Stortingets kontroll- og konstitusjonskomite i forkant av deres behandling av rapporten.

I prosjektskissen står blant annet følgende:

«Sannhets- og forsoningskommisjonen foreslår i sin rapport at det er behov for økt kunnskap og formidling om fornorskingspolitikken og dens konsekvenser i samfunnet. Kommisjonen oppfordrer videre myndighetene og relevante institusjoner til å følge med på påfølgende prosesser og utvikle tiltak i lys av de funn som er gjort i kommisjonsarbeidet i Norge, samt følge med på de øvrige kommisjonenes arbeid i Norden i årene som kommer.

SANKS - Sámi klinihkka ser behov for at følgearbeid med Sannhet og forsoning også styrkes internt i vår institusjon, og se på hvordan vi kan utvikle oss til et Urfolkssenter, der våre helsetjenester har fokus på samiske verdier og urfolksmetodologi. I tråd med SANKS sitt samfunnsoppdrag om likeverdige helsetjenester, med særlig ansvar for den samiske befolkningen i hele landet, og med avtaler med Sverige og Finland, ser vi det som viktig og nødvendig at vi rigger oss opp til forsoningsprosessene fremover. Dette må gjøres i god dialog med ulike institusjoner, fagpersoner, bruker- og pårørendeorganisasjoner, og samfunnet for øvrig».

Arbeidsgruppen søkte om prosjektmidler med formål om å styrke både intern og ekstern kunnskap om konsekvensene av fornorskningsspolitikken og uretten som er begått, samt å identifisere behovene i samiske samfunn. Målet er å videreutvikle og øke kvaliteten på helse- og kompetansetjenester i tråd med de behov som avdekkes gjennom forprosjektarbeidet. I denne prosessen utarbeidet arbeidsgruppen en projektskisse som gradvis ble utviklet og avgrenset i løpet av forprosjektfasen. Sluttresultatet som er denne rapporten skisserer anbefalinger og tiltak, organisert som ett eller flere hoved- og/eller delprosjekter.

Organisering av prosjektet har vært følgende:

Arbeidsgruppe:

Den permanente arbeidsgruppen består p.t av avdelingsleder for SANKS Forskning og utvikling (FoU) Anne Toril Eriksen Balto, overlege og enhetsleder for Ungdomspsykiatriske enhet (UPA) Arnhild Somby, Fag- og kvalitetskonsulent Reidun Boine, FoU rådgiver Kaisa Sofie Anti, LMS-koordinator Mariell Selnes Paulsen. Hele SANKS FoU vært involvert i prosjektet der det har vært hensiktsmessig og nødvendig. Arbeidsgruppa har hatt jevnlige møter for å diskutere progresjon og retning i arbeidet.

Prosjektgruppe:

Prosjektgruppa har bestått av prosjektleder Anne Toril Eriksen Balto og prosjektmedarbeidere Kaisa Sofie Anti og Mariell Selnes Paulsen. Prosjektleder har hatt det overordnede ansvaret for økonomi og progresjon i arbeidet. Prosjektgruppen har stått or innsamling og analysering av innspill i behovskartleggingen, for statusrapportering underveis i prosjektet, og for forankring av arbeidet i både i arbeidsgruppa og i SANKS sitt brukerråd, samt for informasjon og innspill. Arbeidet har vært svært omfattende og arbeidskrevende, der prosjektgruppa har brukt mye tid til dette forprosjektet, som har gått langt utover ordinær arbeidstid.

2.2 Prosjektets mål og delmål

Hovedmål:

Oppfølging av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport kan integreres som en del av SANKS – Sámi klinihkkas organisatoriske- og tjenesteutviklingsprosesser. Målet er å identifisere hvordan andelen av klinisk-, fag-, forskning- og tjenesteutviklingsarbeid innen samisk helse kn økes. Det overordnede målet er å utvikle SANKS - Sámi klinihkka til et allsamisk urfolkssenter.

Delmål:

- 1) Videreutvikle SANKS helse- og kompetansetjenester ved Sámi klinihkka slik at de i større grad er tilpasset den samiske befolkningens behov i det pågående reparasjon- og forsoningsarbeidet.
- 2) Styrke samarbeids- og samhandlingsmetoder mellom relevante aktører både nasjonalt og internasjonalt, med særlig vekt på de tiltak rettet mot urfolk i hele Sápmi/Sábme/Saepmie.

Gjennom prosjektet søker vi å belyse og finne svar på følgende sentrale spørsmål:

1. **Hvordan kan SANKS – Sámi klinihkka bidra aktivt i forsoningsarbeidet?**
Dette inkluderer dialog og samarbeid med ulike brukerutvalg, institusjoner og organisasjoner for å sikre bred forankring og perspektivmangfold.
2. **Hvordan kan samhandlingen mellom ulike aktører styrkes** for å legge til rette for gode og bærekraftige forsoningsprosesser – både nasjonalt og på tvers av landegrenser?
3. **Hvordan kan vi legge et solid grunnlag for etableringen av et fremtidig allsamisk urfolkssenter?**
Herunder vurderes strukturelle, faglige og organisatoriske behov.
4. **Hvilke kunnskapshull eksisterer i lys av kommisjonens funn,** og hvilke områder krever ytterligere forskning, kompetanseheving eller kartlegging?

2.3 Brukerinvolvering

I følge SANKS brukerrådet sitt mandat er deres rolle å være et rådgivende organ for SANKS i saker som angår tjenestetilbudet til samiske brukere, pasienter og pårørende. Med bakgrunn av dette har SANKS brukerråd fungert som en referansegruppe i prosjektet og har hatt en sentral rolle i påvirkning av arbeidet. Brukerinvolvering er blitt ivarettatt ved at SANKS brukerråd har blitt løpende orientert og inkludert i alle faser av prosjektperioden. Prosjektet har vært et gjennomgående tema i deres møter gjennom hele 2024, hvor de har gitt oss kontinuerlige

innspill og råd. Brukerrådets medlemmer har i tillegg deltatt aktivt i samiske helsekonferanser, der de har bidratt med brukerperspektiver og erfaringer. De deltok på den samiske helsekonferansen i Tromsø i juni 2024 og på den sørsamiske helsekonferansen i Stjørdal i november 2024, der de fikk mulighet til å dele erfaringer og innhente relevant informasjon fra flere aktører i feltet. Flere medlemmer av brukerrådet har også deltatt i møter mellom prosjektgruppen og ulike aktører, inkludert andre brukerråd og utvalg innen helsefeltet. Dette har sikret at brukernes stemmer har blitt hørt på flere arenaer og at prosjektet har hatt et bredt brukerperspektiv i sitt arbeid. Brukerinvolvering har derfor ikke vært begrenset til kun innspill, men innspillene har påvirket deler av beslutningsprosessene i prosjektet. Dette har styrket prosjektets relevans og sikret at tiltakene som foreslås, er basert på reelle behov uttrykt av brukere selv og behov uttrykt av ulike aktører vi har hatt dialog med i prosjektet.

Både SANKS brukerråd og SANKS FoU-styret har vektlagt viktigheten av et spesielt fokus på sør- og lulesamiske områder. Dette har medført at prosjektgruppen har prioritert besøk i disse områdene og gjennomført møter med ulike institusjoner og aktører som kommuner, samiske institusjoner, lokale helseforetak og brukerutvalg. Ved å ha disse møtene med de ulike aktørene har dette gitt oss et bredere bilde av behovene i de ulike samiske områdene.

2.4 Etiske hensyn

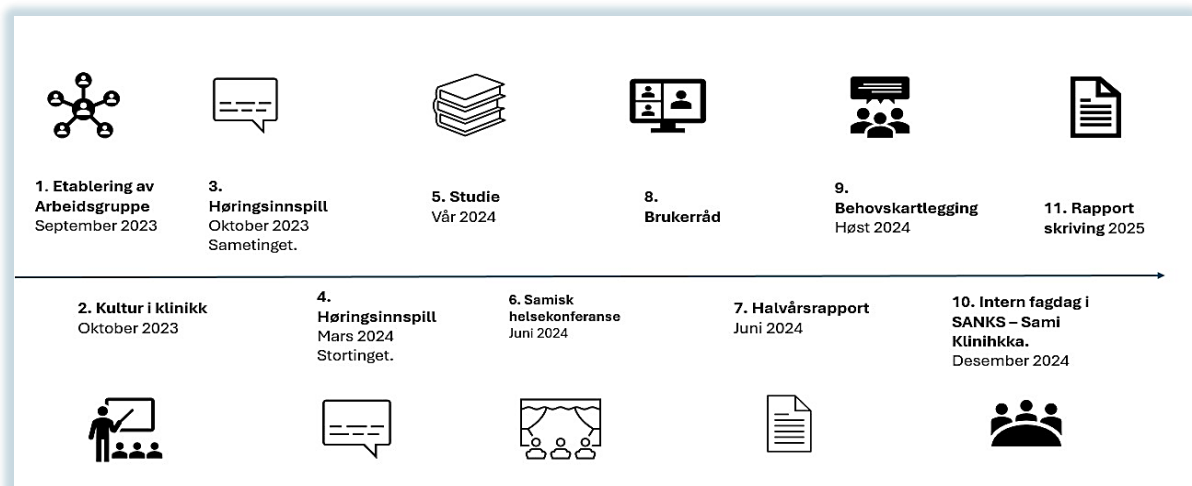
For å ivareta personvern og etiske retningslinjer er det ikke blitt registrert personidentifiserbare data under prosjektutviklingsarbeidet, og prosjektet har ikke anvendt data som kan identifiseres på individnivå. Innspill fra organisasjoner, brukerutvalg og fagpersoner er behandlet på institusjons- og gruppenivå, og deres kunnskap, informasjon og innspill er blitt innhentet gjennom møter og workshops.

2.5 Fokus og avgrensning

Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport er en omfattende rapport og har ulike fokusområder på en rekke temaer. Rapporten handler om både samer, kvener/norskfinske og skogfinnere, og den har både forslag til tiltak på overordnet- og enkelttiltaksnivå. I og med at SANKS - Sámi klinihkka har et særlig ansvar for å tilby og utvikle likeverdige spesialisthelsetjenester innen psykiskhelsevern og rus/avhengighet til den samiske befolkningen i hele landet, og har samarbeidsavtaler med Sverige og Finland, har forprosjektet kun hatt fokus på den samiske befolkningen.

Videre er forprosjektet avgrenset til å omhandle særlig om pilar 1; Kunnskap og formidling og pilar 5; Implementering av regelverk, og kapittel 12 i rapporten som omhandler helse og sosialpolitiske utfordringer. Denne avgrensningen er gjort for å sikre en fokusert og målrettet tilnærming til forprosjektets hovedmål og delmål. Selv om de øvrige temaene i kommisjonsrapporten er av stor betydning, har vi vurdert at en dypere fordypning i disse to pilarene vil gi best mulig grunnlag for å besvare forprosjektets spørsmål og bidra til ønskede endringer. Å inkludere alle pilarene i kommisjonsrapporten ville vært for ambisiøst innenfor forprosjektets rammer, og er derfor gjort av en strategisk prioritering. Målsettingen for forprosjektet har blitt konkretisert gjennom en rekke aktiviteter.

I løpet av det første halvåret av 2024 deltok noen av ansatte ved studie ved Nord universitet, i tillegg til at mye av tiden ble brukt på planlegging og gjennomføring av den Samiske helsekonferansen i Tromsø juni 2024. Konferansen fungerte som en viktig arena for erfaringsutveksling og kunnskapsdeling. I andre halvdel av året ble fokuset rettet mot behovskartlegging og intern fagdag med workshop, hvor vi fordypet oss i spesifikke utfordringer knyttet til implementering av regelverk og formidling av kunnskap, analysering av data, samt utvikle skisse til tiltak. Første halvdel av 2025 er tiden brukt til å skrive rapporten og til å konkretisere tiltakene ytterligere. Aktiviteter som er gjennomført i perioden er illustrert i figur 1 nedenfor. De kommende kapitlene i denne rapporten vil beskrive de ulike aktivitetene som ble gjennomført i forprosjektet.

Figur 1: Aktiviteter gjennom forprosjektperioden.

3 Studie ved Nord Universitet

I perioden fra februar 2024 til april 2024 deltok tre ansatte ved SANKS FoU - Sámi klinihkka på studieemnet *“Fornorsking – forsoning? Det offentliges rolle og ansvar i forsoningsarbeidet”* på 2,5 studiepoeng ved Nord universitet. Bakgrunnen for deltakelse ved studiet springer ut av et behov for å styrke vår kunnskap om hvordan vi som offentlig institusjon kan bidra til reell forsoning. Studiet ga et nyttig teoretisk og historisk bakteppe som vi kunne knytte til vårt prosjektarbeid. SANKS - Sámi klinihkka har et nasjonalt ansvar for å sikre et likeverdig helsetjenestetilbud til den samiske befolkningen. Dette stiller særlige krav til oss i SANKS - Sámi klinihkka om å ha kunnskap og forståelse om den samiske historien, om de samiske språkene og kulturene i de ulike samiske samfunn i en historisk kontekst.

Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport (2023) utgjorde et sentralt grunnlag for studiet og semesteroppgaven, med særlig vekt på helse- og sosialpolitiske utfordring i kapittel 12. Kommisjonsleder Dagfinn Høybråtens budskap om at fornorskingen fortsatt pågår, illustrerer behovet for at offentlige aktører tar et mer aktivt ansvar i forsoningsprosessen. For vår del ble dette særlig aktuelt ettersom vi daglig møter pasienter og brukere som bærer med seg både historiske traumer og samtidsutfordringer som følge av fornorskningen. Det var viktig for oss å adressere dilemmaer og muligheter for å videreutvikle spesialisthelsetjenestetilbudet til den samiske befolkningen. Utforske hvordan teori om forsoning og historiske traumer kan brukes aktivt i møte med pasienter, brukere og samarbeidspartnere. Arbeidet med både innholdet og temaene i oppgaven anså vi som også nyttig i arbeidet med forprosjektet vårt og til vår sluttrapport.

I semesteroppgaven har vi valgt å strukturere drøfting ved å belyse utfordringer på to nivåer, individ- og gruppenivå og på systemnivå. Denne deling gjør det mulig å problematisere ulike aksepter ved dagens helsetjenestetilbud til den samiske befolkning, samtidig som vi skissere mulige veier videre. I oppgaven diskuteres hvordan sannhet- og forsoningskommisjonens rapport er relevant for SANKS sitt nasjonale mandat, å bidra til et likeverdig tilbud innen spesialisthelsetjenesten for den samiske befolkningen i landet. I den teoretiske gjennomgangen forklarer vi sentrale begreper som fornorskning, fornorskningssår, historisk traume, generasjonstraume, samisk merarbeid, tillit og forsoning.

Norge har ratifisert ILO-konvensjon nr. 169 om urfolksrettigheter, og gjennom Grunnloven § 108 er samene anerkjent som et urfolk, men kommisjonen stiller spørsmål ved om de juridiske rettighetene følges opp i praksis. Dette problematiserte vi i oppgaven, og brukte kapittel 12 til

å drøfte dette. Bakgrunnen er at nasjonale helsemyndigheter formelt sett er forpliktet til å tilby likeverdige helsetjenester, men ulike forskninger viser at det i praksis ofte mangler kultur- og språktilpasning. Dette henger tett sammen med at eksisterende lover og vedtak i liten grad implementeres i møte med samiske pasienter. Kommisjonen foreslår derfor en grundig gjennomgang av hvorfor det svikter i etterlevelsen av vedtak og regelverk.

3.1 Forsoning på individ- og gruppenivå

Utfordringer:

SANKS - Sámi klinihkka har i høringssvar til både Sametinget og Stortingets kontroll- og konstitusjonskomite ved behandling av sannhet- og forsonings kommisjonsrapporten uttrykt bekymring at det fortsatt oppleves usynliggjøring av samiske språk, kultur og historie i velferdssystemet. Dette bidrar til at terskelen kan oppleves høy for mange samer å oppsøke helsehjelp. I og med at systemet oppleves å ikke være tilpasset alle samiske pasienter, da tilbudet er ukjent for mange. Dette gjelder også henvisende instanser om at en samisk institusjon som SANKS - Sámi klinihkka finnes. Slik pasientstrømmen er organisert i dag bidrar ikke til at samiske pasienter får gode nok individuelle tilpassede helsetjenester, og dermed heller ikke likeverdige helsetjenester basert på kulturell trygghet.

For å oppnå forsoning må kunnskapsnivået om samiske forhold økes i majoritetsbefolkningen, og tilliten til myndighetene repareres. Det er fortsatt manglende nasjonale veiledninger og retningslinjer i forhold samisk helse og helseforskning. Fagfolk med samisk språk og kulturkunnskap blir i liten grad involvert av nasjonale myndigheter i arbeidet med disse. Dette bidrar til at det samiske ofte blir glemt. Samiske fagfolk har i mange år påpekt behovet for økt kunnskap om samiske forhold som kan gi innsikt og forståelse, der vi blant annet henviser til NOU 1995:6 og Prop. 36 S (2023–2024). Det er behov for mer forskning på hva som fremmer god psykisk helse blant samer, da mange samiske ungdommer fortsatt opplever både utenforskap, marginalisering og diskriminering.

Muligheter:

Forsoningsarbeidet kan starte i møte mellom mennesker, pasienter, ulike aktører i ulike sammenhenger, der forståelse og anerkjennelse kan i seg selv virke helende. SANKS - Sámi klinihkka kan bidra med kunnskap, formidling og forskning, samt tilstedeværelse i ulike sammenhenger for å gi støtte og bidra med økt kunnskap om hvordan fornorskningshistorien kan ha påvirket enkeltindivider og grupper i et helseperspektiv. SANKS - Sámi klinihkka

etterlyser derfor flere tiltak som sikrer at endringer i grunnloven der samer er anerkjent som urfolk og annet regelverk som angår det samiske implementeres og etterfølges.

3.2 Forsoning på systemnivå

SANKS - Sámi klinihkka er i dag underlagt Finnmarkssykehuset, som er ett av de minste helseforetakene i Helse Nord. I kommisjonsrapporten fremkommer det at både Sametinget og Samisk legeforening har vært kritisk til denne organisering, da den blant annet ikke ivaretar samisk selvbestemmelse. Denne organisering virker begrensende for SANKS sitt nasjonale mandat. Dette er uttrykt over flere år fra mange hold, også av SANKS sin faglige referansegruppe gjennom deres årsmeldinger. For å muliggjøre reell forsoning er det behov for en organisering som tar utgangspunkt i samisk selvbestemmelse, verdier og prinsipper, der hensynet til språk, kultur og levesett sikres. Sametinget og Samisk legeforening har lenge påpekt nødvendigheten av å tilrettelegge spesialisthelsetjenester i tråd med urfolksrettigheter, og særlig ILO-konvensjon nr. 169, slik at dagens forsoningsprosesser ikke fortsetter.

Utfordringer:

Dagens organisering av spesialisthelsetjenesten for samiske pasienter er utydelig ettersom SANKS har et nasjonalt ansvar som ikke samsvarer med hverken organisering og de økonomiske og ressursmessige rammer. Ansvaret er formelt lagt til Helse Nord RHF, som i stor grad har delegert dette videre til Finnmarkssykehuset HF. Dette er en modell som ikke er tilpasset SANKS sitt landsdekkende mandat og internasjonale samarbeid.

Muligheter:

SANKS har i flere omganger etterlyst etablering av et samisk nasjonalt urfolkssenter for helhetlige og likeverdige helsetjenester, med ansvar for både klinisk virksomhet, forskning og fag- og tjenesteutvikling. Dette er et tiltak i Helse Nord sin strategidokument; Spesialisthelsetjenester til den samiske befolkningen - Rapport med tiltaksplaner 2022-2026, men uten at det er tatt noe initiativ videre hverken fra Helse Nord RHF eller fra Finnmarkssykehuset HF.

Et slikt senter bør bygge på samiske verdier, prinsipper, tradisjoner og språk, inspireres av urfolksmodeller fra Alaska og Canada, der urfolk har fått kompensasjon og tillit til å utforme egne tjenester etter deres behov. Regjeringen har varslet om en utredning om hvordan statens forpliktelser overfor samisk befolkning kan ivaretas, og dette arbeidet skal blant annet vurdere om dagens organisering av SANKS - Sámi klinihkka er hensiktsmessig og hvordan de nasjonale funksjonene kan videreutvikles (Meld.st.9(2024-2027)).

3.3 Oppsummering av reparasjon og forsoning på individ-, gruppe- og systemnivå

Semesteroppgaven understreker at forsoning bør skje parallelt på flere nivåer, både på individ-, gruppe- og systemnivå. Fornorskningssår må heles, og institusjonelle rammer må endres for å sikre at forsoningsarbeidet faktisk blir mulig, slik at tillitt kan bygges. Kommisjonen understreker at fornorskning har hatt negative konsekvenser også for majoritetsbefolkningen, fordi mangel på kunnskap og stereotypiske oppfatninger kan bidra til vedvarende fordommer og avstand.

Et viktig forsoningstiltak og tillitsbygging mellom det samiske og det norske vil være å etablere et nasjonalt allsamisk urfolkssenter som kan tilby helsetjenester, samt drive forskning og fag- og tjenesteutvikling tilpasset samiske verdier og prinsipper om selvbestemmelse. For at forsoning skal være reell, må urfolk selv få definere egne behov og løsninger med støtte fra myndighetene.

4 Samisk helsekonferanse, Tromsø juni 2024

4.1 Innhold og program

SANKS FoU arrangerte Samisk helsekonferanse i Tromsø 5. - 6. juni 2024 med temaet “Sannhet og forsoning – veien videre”. Konferansen samlet over 100 deltakere fysisk på begge dagene. I tillegg var det 31 digitale deltakere, der flere kunne delta via samme påmeldingslenke, dermed er det eksakte antallet digitale deltakere ukjent. Planleggingen og arrangementen av konferansen ble gjort i samarbeid med Samisk legeforening og Samisk senter for helseforskning, med finansiering fra Sametinget, Helse Nord og SANKS FoU-fondet.

Den faglige delen av konferansen ble åpnet med et historisk tilbakeblikk, da både Samisk legeforening og SANKS BUP (opprinnelsen til SANKS) markerte 40 år i 2024. Leder ved samisk legeforening Jonill Fjellheim Knapp og Ester Fjellheim, samt spesialist innen barnepsykiater ved SANKS Cecilie Javo innledet konferansen om den lange kampen som enkeltpersoner og ildsjeler har kjempet for å få likeverdige helsetjenester for samer. Deretter tok dag 1 for seg fornorskningens politikkens konsekvenser for helsevesenet, de menneskelige omkostningene ved fornorskningen, rettferdighet for urfolk, og utfordringer og muligheter for etablering av urfolkssenter. Kvelden ble avrundet med en felles middag og nettverksbygging.

Dag 2 fokuserte på helsekonsekvenser av samehets, langsiktige effekter av assimilering, behovet for mer forskning på samiske forhold og erfaringer fra helse- og omsorgstjenester i Finland. Konferansen ble avsluttet med en panelsamtale med representanter fra Sametinget, Samisk legeforening, SANKS og SANKS brukerrådet. (Se vedlagt program, vedlegg 2).

Både under og etter konferansen var det mulig for deltakere å komme med spørsmål, innspill og kommentar både muntlig og skriftlig via en QR-kode. I etterkant av konferansen ble det også sendt ut en questback for å få tilbakemeldinger og innspill på program både når det gjaldt det faglige og den tekniske gjennomføringen av konferansen, og på forbedringsområder.

4.2 Innspill og tilbakemeldinger fra konferansen

Tilbakemeldingene fra deltakerne var varierte, men hovedsakelig knyttet til behovet for økt kunnskap om samiske rettigheter, språk og kultur i offentlige organer, utdanningsinstitusjoner og samfunnet generelt. Helt overordnet viser tilbakemeldingene at det var mange som var svært fornøyde med konferansen og at programmet var utmerket. Konferansen var både nyttig og ga flere inspirasjon til å arbeide med sannhet – og forsoning. Flertallet ønsket at det arrangeres en årlig konferanse med fokus på samisk helse og samisk helseforskning.

Flere satte pris på at konferansen ble arrangert i Tromsø, som samlet deltakere fra ulike samiske områder. Det kom ønsker om dypere innsikt i temaene og som inkluderte konkrete pasienthistorier, om samisk innovasjon, om samisk tro og åndelighet, samt samisk mat og håndverk. Flere ønsket et mer positivt fokus på samisk helse for å styrke rekruttering inn til helse, samt for å fremheve det man får til innenfor samisk helse. Det kom ønsker om mer internasjonal deltakelse fra urfolk og deltakelse fra Sverige og Finland, for å styrke det grenseoverskridende samarbeidet. Videre ble det fremmet behovet for økt samarbeid mellom ulike forskningsinstitusjoner for å fremme og få mer samisk helseforskning.

De praktiske innspillene handlet om bedre informasjon om tolkning, mer tid til pauser, spørsmål og diskusjoner, samt bredere faglig deltakelse fra flere yrkesgrupper. Det ble påpekt at helseforetaket bør tilrettelegge for ansattes deltakelse, særlig med tanke på at Helse Nords ansvar for samiske pasienter. Totalt kom det 68 innspill etter konferansen.

Under konferansen kom det spørsmål om manglende tilstedeværelsen fra flere av ansatte fra SANKS - Sámi klinihkka. Det kom flere spørsmål om det er på grunn av Finnmarkssykehusets stramme økonomi at ikke flere deltok. Noen av tilbakemeldingene var at mange har inntrykk av at SANKS - Sámi klinihkka nå primært er kun for samer i Finnmark. Det skyldes av at SANKS ansatte de siste årene ikke har hatt særlig økonomi og ressurser til å delta på møter og arrangementer utenfor fylket. Mange uttrykte et ønske om økt tilstedeværelse av SANKS i flere områder utenfor Finnmark, ettersom Sápmi/Sábme/Saepmie er mye større.

Mange stilte spørsmål om hva som skjer med SANKS - Sámi klinihkka fremover, hva er ledelsens visjon, plan og strategi for utviklingen av tjenestene og organiseringen? Har ledelsen ved SANKS - Sámi klinihkka en plan for hvordan utvikles til et urfolkssenter? Hvordan er planen, strategien og progresjonen i arbeidet med dette? Ved at det oppleves en stillstand i arbeidet og lite informasjon om planene og strategiene, skaper dette usikkerhet både blant ansatte og de som er opptatt av å utvikle samiske helsetjenester. Direkte innspill og oppfordringer til ledelsen var at dette må tas tak i, med blant annet å undersøke hvordan andre urfolk har organisert dette, eksempelvis som urfolk i Canada og Alaska.

Flere påpekte at SANKS sine nasjonale funksjoner blir rammet og hemmet av dagens organisering under Finnmarkssykehuset, og at det derfor er behov for å få fortgang i prosessen med å få selvbestemmelse i tråd med ILO konvensjonens bestemmelse. Mange mente at arbeidet internt kan startes i påvente av en ekstern utredning med tanker om hvordan man kan utvikle SANKS – Sámi klinihkka, da samiske pasienters rettigheter ikke blir godt nok ivaretatt slik klinikken er organisert i dag.

5 Identifisering av behov i reparasjons- og forsoningsarbeidet

Høsten 2024 gjennomførte forprosjektet en kartlegging av behovene i reparasjon- og forsoningsarbeidet fremover. Prosjektgruppen besøkte ulike samiske områder på norsk side, og møtte organisasjoner som kommuner, fylkeskommuner, språk- og kultursentre, samiske museer, helseforetak, helsenettverk og utdanningsinstitusjoner.

Målet med møtene var å informere om SANKS - Sámi klinihkkas helse- og kompetansetjenester, vårt nasjonale mandat, og å få innspill om hvordan vi kan bidra og utvikle våre tjenester for å møte de samiske samfunnenes behov. Vi ba deltakerne i forkant av våre møter å reflektere over to spørsmål:

1. Hvordan kan SANKS - Sámi klinihkka bidra og bistå i arbeidet med forsoning?
2. Hvordan oppnå bedre samhandling mellom ulike aktører for å oppnå gode forsoningsprosesser i Norge og over landegrenser i Sápmi/Sábme/Saepmie?

5.1 Julevsámi - Lulesamiske og Áarjel saemien - Sørsamiske områder

I forkant av våre besøk i både sør- og lulesamiske områder var det viktig for oss ha kunnskap om de lokale historiene i disse områdene. Det er viktig å kjenne til at sannhet- og forsoningskommisjonen i deres rapport har viet et eget kapittel om velferdsstatens svikt i Divttasvuodna i Hamarøy kommune, noe som de også viste til i vårt møte med det lulesamiske. Sannhet og forsoningskommisjonens rapport dokumenterer hvordan fornorskningspolitikken skapte negative holdninger, svekket tilliten til myndighetene og førte til tap av språk og kultur i både lule- og sørsamiske områder. Rapporten påpeker videre at fornorskningspolitikken fortsatte lokalt, selv etter at fornorskningspolitikken formelt var avsluttet. Dette har ført til at det er splittelser i lokalsamfunn og har medført at samfunnene er i en sårbar situasjon for de samiske språkene og den samiske kulturen, noe som fortsatt merkes i dag.

Utfordringer knyttet til likeverdige helsetjenester er særlig store både i sør- og lulesamisk områder. Det er få talere av sør- og lulesamiske språk, og disse språkene er sterkt truet. Det er manglende helseinformasjon på deres språk, og det er lite offentlig tilgjengelige tolketjenester både på sør- og lulesamiske språk, særlig innenfor helsetjenestene. Videre har mange helsearbeidere svært begrenset med kunnskap og kompetanse generelt om samisk kultur og om

samiske forhold, herunder om reindriftas og naturens betydning for deres identitet og livslyst, og de utfordringer samene generelt står ovenfor og fortsatt opplever.

“Dette visste vi ikke at vi ikke visste”, sitat fra en fagperson i en kommune vi besøkte.

Sitatet bekrefter at det fortsatt er stor kunnskapsmangel om det samiske, om den samiske kulturen og historien, og om de samiske rettighetene tilknyttet både helse- og omsorgstjenesten og i utdanningssystemet. Flere har uttrykt at det er behov for økt kunnskap om disse forholdene i deres kommune. Flere samer vi møtte i områdene uttrykker at de fortsatt opplever det å være mindreverdig med å være en minoritet i minoriteten, mens samiske institusjoner sier de opplever at de kontinuerlig må kjempe for og måtte argumentere for sin eksistens, samt forklare viktigheten av å styrke de samiske språkene, deres samiske kultur, næringer og identitet. Flere av de samiske institusjonene fremhever i tillegg at manglende ressurser og økonomiske prioriteringer utgjør en betydelig utfordring for å styrke samiske språk og kultur, der eksempelvis samiske koordinatorstillinger ofte blir nedprioritert i kommuner med dårlig økonomi.

Flere uttrykker at ofte må samiske saker basere seg på ildsjeler og prosjektmidler, som fører til kortvarige, uforutsigbare og usikre tilbud. Flere etterspør derfor etter langsiktige og varige planer og midler for å sikre at samiske pasienter får tilpassede og likeverdige helsetjenester. Det er nødvendig å øke midler og ha langsiktige og forpliktende planer for å styrke de samiske språkene og kulturen, for å bygge tillit og motvirke diskriminering. Videre uttrykker flere at fornorskningen og den pågående diskriminering av samer har skapt generasjonstraumer og lav tillit til offentlig sektor, myndigheter og offentlige helsetjenester. I et av møtene fikk vi tilbakemeldingen fra en samisk representant:

«Jo mer hyggeligere og medgjørlig myndighetspersoner oppleves, jo mer øker skepsisen og mistenksomheten om hva som egentlig er deres formål».

Med manglende kunnskap om samisk sykdomsforståelser og generelt manglende forståelse og anerkjennelse av kulturen, sier samiske aktører at dette medfører til både misforståelser og dårligere helsetilbud. Konsekvensene av fornorskningspolitikken har ført til at mange samiske pasienter har mistillit til myndigheter, og kvier med å oppsøke helsehjelp fordi de frykter

manglende forståelse og respekt for deres historie og kultur blir undervurdert, og at det deretter øker frykten for å bli diskriminert. I et annet møte sa en fagperson fra en helseinstitusjon.

“Det har tatt lang tid for oss å forsøke å få innpass i de samiske miljøene. Det er ikke enkelt og det tar tid, og vi opplever at samene er så mistenksomme ovenfor oss”.

Disse to utsagnene fra de to ulike møtene tydeliggjør at den samiske skepsisen til offentlige aktører fortsatt eksisterer, og at det fortsatt er manglende tillit til velferdsstatens tjenester. På den andre siden sliter tjenesteyteren med å få innpass hos samene. Det understreker viktigheten av å aktivt jobbe med å bygge tilliten mellom samene og tjenestene, der kunnskap om samisk kultur er viktig del for å få til en god tilnæringsmetode i møte samiske brukere basert på deres premisser og behov. En god start med tillitsbygging mellom det samiske og de norske systemene, er at samene selv får definere deres egne behov basert på deres premisser, med både tilnæringsmåter og økt grad av selvbestemmelse.

Flere ga uttrykk av at det sørsamiske bosetningsområdet er spredt over både Norge og Sverige, og at det bor samer i alle kommuner i Trøndelag. Derfor er det behov for en tjeneste som ivaretar dette, der tjenestene både er tilgjengelige og likeverdige i hele regionen. Selv om Norge har et offisielt mål om likeverdige helsetjenester for samer, viser både kommisjonsrapporten og flere forskningsrapporter at det fortsatt eksisteres betydelige forskjeller, der eksempelvis språkbarrierer og manglende kulturkompetanse i helsevesenet ikke ivaretas i størst mulig grad. Flere uttrykte ønsker om at det må etableres målrettede tiltak for å redusere forskjellene. Dette blant annet med å øke den generelle samiske språk- og kulturkompetansen i helsevesenet, samt øke kunnskapen om hvordan man møter den samiske pasient. Å ha økt fokus på utdanning og rekruttering av samisk helsepersonell og utvide den samiske tolketjenesten til også å gjelde for sør- og lulesamisktalende, er en god start. Selv om det finnes noen initiativer, er det fortsatt en lang vei å gå for å sikre et reelt likeverdig helsetilbud i sør- og lulesamiske områder.

Kommisjonsrapporten og flere vi møtte peker på at sør- og lulesamer har mistet mye av sitt språk, kultur og næringsgrunnlag. Mange samer har en nær og sterk tilknytning til reindrifta og naturen, som de opplever er under sterkt press, og det oppleves dermed også at deres identitet og tilhørighet er under press. Reindriftssamer opplever store arealkonflikter og manglende synliggjøring av samiske behov forsterker tapet av samisk identitet. Helsesektoren tilbyr ikke tilstrekkelig språk- og kulturtilpassede tjenester som kan hjelpe, og mange opplever at fornorskningsprosessen fortsatt pågår i et høyt tempo. Et konkret tiltak som foreslås som kan

virke forsonende, er at myndighetene anerkjenner samenes eksistens og historie, der prinsippet: "ingenting om oss, uten oss" bør være premisset.

Flere etterlyser tettere samarbeid mellom samiske kommuner og institusjoner, inkludert SANKS, samt mer grenseoverskridende samarbeid, slik at helse- og utdanningstjenester kan tilpasses samiske språk og kultur på tvers av landegrenser. Grenseoverskridende samarbeid anses som viktig med tanke på at det er flere samiske familier og slekt som bor på hver sin side av landegrensene mellom Norge, Sverige og Finland. Det etterlyses en bedre koordinering mellom Sápmi, kommuner med samisk bosetning, og mellom primær- og spesialisthelsetjenesten, med en tydelig forankring av samiske rettigheter i ordinær drift.

Ett av tilbakemeldingene var et hjertesukk om at SANKS ikke lenger har tilstedeværelse i sørsamisk kjerneområder, spesielt etter at Snåsa kontoret ble flyttet til Trondheim. Dette tapet oppleves som en nedbygging av det sørsamiske tilbudet innen spesialisthelsetjenesten som oppleves av å gi dårligere tilbud og samhandling mellom primær- og spesialisthelsetjenesten.

Flere ga uttrykk for at de ønsker bedre kjennskap til SANKS – Sámi klinihkka's helse- og kompetansetilbud, om våre lavterskeltilbud, og at de må få bedre kjennskap til hvordan pasienter kan henvises til oss. Ved at tilbudene blir bedre kjent vil dette kunne bidra til å heve kompetansenivået og gi samiske brukere et bedre og mer reelt likeverdig helsetilbud. Ved at man får helsetilbud i et samisk miljø, der pasienter kan føle seg trygge med å ikke behøve å forklare om sin samiske bakgrunn, historie og hvordan det er å være same, vil kunne gi samiske pasienter bedre og mer psykologisk trygghet i en helhetlig behandlingskontekst.

Sørsamisk helseteam

I kommisjonsrapporten beskrives kort om det sørsamiske helseteamet (2020-2023) som var et samhandlingsprosjekt mellom primær- og spesialisthelsetjenesten. Tilbudet deres er inspirert av urfolkshelseteam i Alaska. I rapporten viser helseteamet at samisk befolkning har behov for kulturelle trygge helsetjenester og at tilbudet ble godt mottatt av samer. Det sørsamiske helseteamet har delt sine erfaringer i ulike konferanser, noe prosjektgruppa og SANKS brukerråd fikk innsikt i under den sørsamiske helsekonferansen i Stjørdal. De uttrykker at med deres usikre finansiering gjør at tilbudet er uforutsigbart og skjørt. Etter politisk innsats fra flere samiske hold under budsjettforhandlingene, bevilget Stortinget fem millioner for 2025 til etablering av sør- og lulesamisk helsenettverk. Dette er noe SANKS – Sámi klinihkka bør støtte opp om og bidra til å styrke med vår tilstedeværelse og kunnskap, slik at man sammen kan bidra til å løfte de allsamiske helsetjenestene i landet.

Skolen som en fornorskningsarena

I og med at skolen var et sentralt verktøy i fornorskning, har mange delt sine historier til sannhet og forsoningskommisjonen om vold, skam og sorg knyttet til skoleverket. Dette førte til at samisk arv ofte ikke ble videreført, noe som har skapt identitetstap og fornorskningssår som fortsatt merkes i dag. Flere utdanningsinstitusjoner vi har møtt i forprosjektet opplever at formidling om samisk språk og kultur er veldig avhengig av enkelte lærere og personer som har kunnskap om temaet. Undervisningssektorer i sør- og lulesamiske områder bør derfor styrkes med å blant annet øke deres kompetanse blant lærere om samiske språk og kulturer, slik at lærere er bedre rustet til å undervise om samiske temaer. Her kan SANKS - Sámi klinihkka bidra på ulike måter, eksempelvis med veiledning til skolehelsetjenesten, delta på foreldremøter, informasjonsmøter med informasjon om våre helse- og våre kompetansetjenester. Det ble understreket at samisk språk og kultur må være en kontinuerlig del av undervisningen, og ikke bare markeres på spesielle dager eller uker når det samiske er i fokus. Noen nevnte at det hender at samer kvier seg med å vise sin samiske identitet i redsel for å få ubehagelige kommentarer, og for å beskytte seg selv både i og utenfor skolehverdagen. En fagperson i undervisningssektoren sa at:

«Det må være flere undervisningsdager om det samiske, og ikke bare en time iblant»

Med det mente vedkommende at det samiske enda i for liten grad prioriteres i undervisningen og i rammeplaner. I våre møter ga flere uttrykk om at vår e-læringsportal www.eSANKS.no har bidratt til å heve kunnskapsnivået og noen nevnte at den har bidratt med å «redde» blant annet sykepleieutdanning etter RETHOS. Vi fikk tilbakemeldinger om at noen kommuner har valgt å innføre vår læringsportal eSANKS som et obligatorisk kurs for alle ansatte for å heve kunnskapen om det samiske i organisasjonen for å motvirke stigmatisering og diskriminering med økt kunnskap. Flere var positiv til å bidra med å utvikle eSANKS, ved å bidra med mer beskrivelser om deres områder og om de særlige ulike lokale samiske behovene.

I våre møter med ulike aktører i sør- og lulesamiske områder satt mange pris på vårt møte med dem. De satt pris på å kunne drøfte ulike problemstillinger tilknyttet samisk helse, samt diskutere hvordan SANKS - Sámi Klinihkka kan være med å bidra med vår kunnskap og kompetanse i arbeidet med reparasjon og forsoning. Vi fikk generelle tilbakemeldinger fra de som visste om oss og om våre tjenester som takket for at SANKS finnes, samtidig som flere uttrykte et sterkt ønske om økt tilstedeværelse og synlighet av oss i disse områdene.

I møte med brukerutvalgene uttrykte flere at det ofte er kun en samisk representant i deres utvalg, som kan oppleves å være i minoritet og som et samisk alibi. I og med at det ofte er manglende kunnskap og forståelse om det samiske i styrer og utvalg, kan det være utfordrende å være alene å argumentere for det samiske. Det ble uttrykt ønske av flere om å tilhøre en gruppe der man ikke behøver å forklare det samiske, for å få innspill, inspirasjon og motivasjon som kan tas med i deres respektive arbeid. Det kom derfor forslag om at de samiske representantene i de ulike brukerutvalgene i de ulike helseforetakene også bør være en del av SANKS sitt brukerråd.

5.2 Nordsamisk område

Gjennom våre besøk i nordsamisk område vises mange behov og utfordringer knyttet til samiske språk og kultur. Ulike institusjoner erkjenner at de har mangel eller lav bevissthet om samiske språk og kultur i deres tjenester, samt manglende kunnskap om ulike samiske forhold. Her blant annet om det sjøsamiske, om reindriftssamiske forhold og om det skoltesamiske for å nevne noe. Eksempelvis i eldreomsorgen rapporteres det mangel på personell med språkkompetanse, som kan medføre risiko for feil behandling og diagnostisering. Det kan skyldes at kartleggingssamtaler med samiske pasienter og brukere hverken er samisk- språk eller kulturtilpasset. Samtlige institusjoner erkjenner at rekruttering og stabilisering av samisk personell med trippelkompetanse (fag-, språk- og kulturkompetanse) er krevende, da det er knapphet av ressurser i samfunnet med denne kompetansen. Flere erkjenner at knapphet på økonomiske og menneskelige ressurser er begrensende til å kunne implementere og ivareta lovkrav eksempelvis i forhold til samelovens språkkrav. Dette medfører at mange må etablere prosjekter for å iverksette tiltak eller aktiviteter som er med på å styrke og bevare samiske språk og kultur i de offentlige tjenestene.

“Om man skal ha fokus på det samiske, må man jobbe aktivt både for å lage en plan for det, for å kunne søke om midler for å følge opp planen. Ellers blir det bare en plan og en rapport som blir lagt i en skuff”.

Med bakgrunn i det utsagnet mener vedkommende at det er viktighet å jobbe aktivt med implementering av tiltak som fremmer samiske språk og samisk kultur, som kan bidra til at det samiske ikke bare oppleves som kun til pynt. Flere uttrykker at det er behov for en helhetlig

plan for å styrke og øke kompetanse om samisk språk og kultur i ulike institusjoner for å sikre likeverdige helsetjenester til den samiske befolkningen.

Flere uttrykker at det bør utvikles gode tiltak for å rekruttere og stabilisere samisk helsepersonell, der eksempelvis økt stipendordning til flere yrkesgrupper kan bidra til å motivere samiskspråklige personer til å ta kurs eller utdanning om samiske forhold innenfor helsesektoren. Videre uttrykker flere at det er et stort behov for at primærhelsetjenesten og andre får bedre kjennskap til SANKS - Sámi klinihkkas tjenester, og hvordan kunne benytte seg av disse og hvordan henvise pasienter til oss. Noen av de vi møtte sa at:

“Blant fastleger er det veldig lite kjennskap til SANKS, fastlegene burde vite at de kan og hvordan henvise til SANKS”.

Med dette peker de på en utfordring i helsetjenesten som det må jobbes mer aktivt med. Det tydeliggjør behovet for økt tilstedeværelse, økt samarbeid og bedre informasjonsarbeid fra SANKS – Sámi Klinihkka til primærhelsetjenesten. I alle våre besøk nevnes det at konsekvensene av fornskingspolitikken fortsatt eksisterer i samfunnet, der noen av konsekvensene kommer til uttrykk gjennom at mange fortsatt føler skam av å være same, eller har en følelse av å ikke være en “god nok” same. Flere pekte på behovet for en kraftsamling av de samiske ressursene, og kunnskapen, for å kunne styrke de samiske tjenestene sammen. Ett utsagn som tydeliggjør dette, er fra en fagperson som ønsket større utveksling av kunnskap mellom instanser og tjenestenivåer som sa følgende:

“Det finnes mange ressurser overalt, men de burde samles. Det er vanskelig å vite og finne verktøy som kan brukes til å heve kompetansen om det samiske, og dette burde også samles, slik at dette blir lettere å finne. Da slipper man å sitte hver for seg med å utvikle blant annet kursmateriell for å heve den samiske kompetansen “.

Dette er sentralt moment som trekkes frem i ulike dialoger med fagpersoner, om nettopp mangelen på et samisk faglig kraftsenter innen samisk helse, sosial, fag- og tjenesteutvikling og samisk helseforskning. Flere av fagpersonene prosjektgruppen har møtt, uttrykker at det eksisterer samiske ressurser og institusjoner med verdifull kompetanse, samtidig som det oppleves krevende å ha oversikt over alle aktører i dette landskapet, da ikke alle har en tydelig

samisk profil. De ulike tjenestene oppleves derfor veldig fragment med manglende samordning. Dette viser behovet for en kraftsamling av samisk kompetanse og personell, der SANKS – Sámi Klinihkka kan ta en aktiv rolle i for å undersøke interessen av å samarbeide, samhandle og samles om å utvikle et allsamisk urfolkssenter innen helse-, sosial og omsorgssektoren. Et slikt senter kan kunne fungere som en paraply og en koordinerende plattform for samiske fagmiljøer, for å styrke kunnskapsutveksling, og for å bidra til å utvikle mer kulturtilpassede helsetjenester.

5.3 Svensk og Finsk sannhetskommisjon

Sannhet og forsoningskommisjonen på norsk side har oppfordret relevante institusjoner til følge med på kommisjonenes arbeid i Norden i årene som kommer. Vi har derfor bedt om å møte både den finske og den svenske kommisjonen som holder på med tilsvarende kommisjonsarbeid. Den finske kommisjonen hadde ikke anledning å møte oss i 2024, men vi møtte den svenske kommisjonen. Begge kommisjoner har som mål å ferdigstille deres arbeid innen utgangen av 2025.

Både i Sverige og i Finland er samiske helsetjenester preget av store utfordringer, spesielt når det gjelder språk, kulturell forståelse og tilgang til samiske spesialisthelsetjenester. De samiske bosetningsområdene i Sverige strekker seg over store deler av Nord-Sverige, men samer bor også i byer som Stockholm, Umeå og Östersund. Selv om Sverige har anerkjent samene som urfolk og gitt dem visse rettigheter, er helsetjenestene ofte ikke tilpasset samiske behov. I Finland opplever samene lignende utfordringer som i Norge og Sverige når det gjelder likeverdige helsetjenester. Samene i Finland bor hovedsakelig i de nordlige delene av landet, spesielt i kommunene Utsjok, Enontekiö og Enare, men det finnes også samer i andre deler av landet. De største utfordringene knytter seg til språk, kulturell kompetanse og tilgang til helsetjenester.

I møtet med den svenske sanningskommisjonen ble det diskutert hvilke tiltak som kan sikre bedre helsetilbud for samer på tvers av landegrenser. Det ble foreslått en så kalt formell og lovgivende “vårdgaranti” som gir samiske pasienter i Sverige tilgang til behandling ved SANKS - Sámi klinihkka i Norge, slik at hele Sápmi/Sábmme/Saepmie inkluderes, særlig hvis helsetjenestene ikke er tilfredsstillende i pasientens egen region. Samtidig nevnes Glesbygd kommune i Sverige, som fra 2025 skal ha et nytt nasjonalt oppdrag der samisk helse inngår, og som derfor kan bli en viktig samarbeidspartner for å sikre samiske spesialisthelsetjenester på tvers av landegrenser. Videre påpeker den svenske kommisjonen betydningen av å etablere felles kurs og emner innen samisk helse på ulike universiteter og høyskoler, slik som samisk sykepleier utdanning på Sámi Allaskuvla for å dele kompetanse, erfaringer og ressurser

uavhengig av landegrenser. Det reises også spørsmål om antallet svensker som tar samisk utdanning, for eksempel sykepleie, på Sámi Allaskuvla. Det finnes per dagsdato ikke noen som kan gi svaret på dette, noe som aktualiserer behovet for en overordnet samisk organisasjon med ansvar for helsespørsmål på svensk side.

Videre etterspør den svenske kommisjonen hvordan norsk side av Sápmi/Sábme/Saepmie opplever naturinngrep og psykisk helse hos samer. Det henvises til at på norsk side forsker SAMINOR 3 blant annet på dette, der de undersøker nærmere om sammenhengen mellom naturinngrep og psykisk uhelse. Flere intervjuer Sanningskommisjonen har hatt viser at sørsamiske områder i Sverige opplever økt psykisk uhelse i kjølvannet av slike inngrep i naturen. Det understrekes at tiltak som forsoning er nødvendig for å rette opp skadevirkningene av fornorskings- og forsvenskningsprosesser. Ulempen de har er at deres kommisjon arbeider for sanning/sannhet, uten å nødvendigvis fokusere på forsoning. Forsoningsarbeid handler om å anerkjenne tidligere feil og lytte til samene for å kunne reparere fornorskningsspolitikkens konsekvenser.

5.4 Oppsummering

Møtene har gitt forprosjektet verdifull informasjon og innspill på hvordan SANKS – Sámi Klinihkka kan styrke våre helse- og kompetansetjenester. Ved en styrking av disse kan vi bidra med økt kunnskapsheving til flere om ulike problemstillinger og rettigheter tilknyttet samiske helseforhold. Mange ga positive tilbakemeldinger om at SANKS har bygget opp en tillitt og anerkjennelse i flere samiske samfunn for vårt langvarige arbeid. Samtidig uttrykker flere et ønske om økt tilstedeværelse av oss på flere arenaer, særlig i sør- og lulesamiske områder. Flere peker på at det kan løses med å kraft samles via økt samarbeid, samhandling og tilstedeværelse, som kan bidra til en økt opplevelse av å tilhøre et større samisk fellesskap, og en felles samisk paraply.

Kort oppsummert er behovet for å jobbe videre med språk- og kulturtilpassede helsetjenester viktig. Videre er det viktig å styrke samarbeidet mellom samiske og offentlige institusjoner, redusere skiller mellom spesialist- og primærhelsetjenesten, for å sikre et mer rettferdig og likeverdig tilbud til alle samer uavhengig av hvor de bor. Mangelen på kunnskap styrker også behovet for mer evidensbasert kunnskap, der samisk helseforskning vil gi grundigere dokumentering av de menneskelige konsekvensene av assimileringen av samene i landet og over landegrenser.

6 Intern fagdag SANKS - Sámi klinihkka, desember 2024

Ett av forprosjektets formål var å heve kompetansen i hele SANKS - Sámi klinihkka om kommisjonsrapporten og om oppfølgingsarbeidet med sannhet – og forsoning. Det ble derfor arrangert en intern fagdag med workshop i desember 2024. Arrangementet var for alle ansatte ved SANKS - Sámi Klinihkka, der det overordnede temaet var; "Hvordan kan SANKS - Sámi Klinihkka bidra i forsoningsarbeidet?".

Fagdagen var delt i to deler: en faglig- og en workshop del. Programmet for fagdagen er i tråd med prosjektets målsetting om å styrke oss i arbeidet med å bidra inn i forsoningsprosessene fremover, der vi også videreutvikle oss mot et urfolkssenter med fokus på samiske verdier.

Den praktiske gjennomføringen av fagdagen ble gjort med at deltakere ble plassert i tilfeldige grupper. Dette ble gjort for å bidra til tverrfaglige diskusjoner. For å skape ramme rundt dagen fikk deltakere innledningsvis tildelt en usynlig Giisá (skattekiste) som hver enkelt skulle fylle med innhold som de mente var viktigst for reparasjon og forsoning. Deltakere kunne eksempelvis fylle Giisáen med temaer som;

- Sannhet- og forsoning - ta tilbake menneskeverdet.
- Reparering og forsoning – dekolonisering, med fokus på kulturell trygghet.
- Samiske verdier og tradisjoner - hvordan fornye og vitalisere disse med fokus på livsglede.
- Ideer og tanker på ulike måter og metoder for å implementere samiske verdier i alle våre tjenester.

6.1 Innhold og gruppearbeid (workshop)

Til den faglige delen var det invitert to eksterne foredragsholdere, i tillegg til prosjektgruppas presentasjon av deres arbeid. Innleggene var ment som et bakteppe for workshopen som skulle være i den andre delen av dagen.

Dagen startet med en presentasjon av prosjektleder Anne Toril Eriksen Balto og prosjektmedarbeider Mariell Selnes Paulsen om forprosjektets mål, arbeid og skisse til tiltak basert på forprosjektets funn. Deretter holdt Gunn Hætta et faglig innlegg om muligheter og utfordringer knyttet til etablering av et allsamisk urfolkssenter. Dernest som en del av forprosjektets forankring om urfolksmetodologi, verdier og prinsipper holdt Asta Balto i sitt faglige foredrag om temaer tilknyttet dette.

Målet med innleggene var å inspirere deltakerne til å reflektere rundt temaene, for å kunne gi innspill og ideer av både innholdet i og hvordan et urfolkssenter kan utformes. Innleggene la grunnlaget for diskusjon i gruppene om hvordan samiske verdier og urfolksperspektiver kan integreres i utviklingen i vår institusjon og i våre tjenester både i dag, og i et fremtidig urfolkssenter basert behovene i Sápmi/Sábme/Saepmie.

Prosjektgruppa startet generelt med å si noe om SANKS sin visjon, oppgaver, om SANKS sitt nasjonale mandat og særegenhet, og hvilken rolle SANKS - Sami klinikka har hatt i forbindelse med Sannhet- og forsoningskommisjonens arbeid. Deretter ble det presentert litt om kommisjonen sin rapport, hvordan Sametinget og Stortinget har behandlet rapporten, og om forprosjektets mål med arbeidet som omhandler følgearbeidet av rapporten og dets tiltak.

I presentasjonen ble det vist til sentrale lovverk tilknyttet samiske brukeres rettigheter og myndigheters plikter, samt til Helse Nord sitt strategidokument for samiske spesialisthelsetjenester 2022–2026, der etablering av et urfolkssenter ligger som et tiltak. Videre ble det vist til Stortingsmeldingene: «*Meld. St. 9 (2024–2027): Nasjonal helse- og samhandlingsplan. Vår felles helsetjeneste og Meld. St. 12: Samisk språk, kultur og samfunnsliv. Folkehelse og levkår i den samiske befolkningen*», der meldingene inneholder en nasjonal målsetting om å gjennomføre en utredning av Sámi klinihkka for å vurdere om; 1) hvorvidt staten oppfyller sine forpliktelser overfor den samiske befolkningen, 2) om dagens organisering av Sámi klinihkka er hensiktsmessig, og 3) om hvordan SANKS' nasjonale tjenestefunksjon kan videreutvikles, 4) om hvordan sikre rekruttering og stabilisering av samisk helsepersonell. Deretter ble noe av behovene i de samiske samfunnene som prosjektarbeidet har identifisert med skisse til tiltak presentert.

Etter de faglige innledningene skulle hver gruppe i gruppearbeidet velge ett av disse spørsmålene de ville diskutere i gruppearbeidet;

1. Hvilke tiltak er viktige å inkludere i forsoningsprosessene fremover?
2. Hva bør et urfolkssenter inneholde?
3. Hvilke verdier bør være i fokus i våre tjenester i dag og i et urfolkssenter?

Diskusjonen i gruppene ble notert og delt i plenum, og det var også mulig å komme med skriftlige innspill i etterkant av fagdagen.

6.2 Faglige innlegg om urfolkssenter og samiske verdier

I presentasjonen til Gunn Kristin Heatta om etablering av et urfolkssenter tok hun utgangspunkt i erfaringer fra Alaska og Canada, hvor slike sentre er etablert. Kort oppsummert inneholder senteret i Alaska "Southcentral Foundation", som har som mål å fremme helhetlig velvære gjennom helsetjenester, tjenester som tannhelse og psykisk helse. Ved urfolkssenteret i Toronto i Canada inneholder senteret et bredt spekter av tjenester med både primær- og ambulant helsetjenester, psykisk helse og rusbehandling, som gjelder både for barn, unge og familier, der tradisjonell medisin og opplæring er integrert i deres tilbud.

Etter hennes presentasjon av tjenesteinnholdet ved de ulike urfolkssentrene, belyste hun fellestrekkene som urfolkssentre deler. Disse omfatter et forebyggende og samfunnsorientert perspektiv, en helhetlig tilnærming til brukerne, samt et bredt spekter av tjenester rettet mot ulike målgrupper, herunder barn, unge, familier og eldre. Videre løftet hun hvordan disse erfaringene kan overføres og tilpasses i en samisk kontekst, i et allsamisk urfolkssenter.

Mulighetene ved å etablere et helhetlig allsamisk urfolkssenter i Norge og på tvers av landegrensene i Sápmi/Sábme/Saepmie vil kunne muliggjøre en samling av flere samiske institusjoner, som NASAK (Nasjonalt samisk kompetansesenter), samiske primærhelsetjenester og Samisk barnehus, med formål om å styrke kompetanseutviklingen og sikre en helhetlig tilnærming til den samiske befolkningens behov. Dette vil også kunne inkludere samiske helseteam, samisk lærings- og mestringsteam (Samisk LMS), samt samiske rehabiliteringstilbud, med særlig fokus på tematikker som fornorskningstraumer, åndelighet og eldreomsorg.

De mulige utfordringene knyttet til etableringen av et urfolkssenter vil være de rigide statsgrensene som begrenser muligheten for å tilby likeverdige helsetjenester til den samiske befolkningen nasjonalt og på tvers av landegrenser. Videre er det utfordringer knyttet til de fastlåste strukturene innen spesialist- og primærhelsetjenesten, der ansvarsfordelingen mellom stat, kommuner og helseforetak kan være meget rigide og skape betydelige utfordringer. Avslutningsvis ble det stilt et retorisk spørsmål som utfordret til videre refleksjon: Hva bør et samisk urfolkssenter inneholde for å imøtekomme behovene til den samiske befolkningen for å ivareta deres kulturer og tradisjoner?

I Asta Baltos innlegg om «Styrking av vår arv: Samiske og urfolksprinsipper, verdier og kunnskap om fremtiden», presenterte hun sentrale temaer knyttet til samiske rettigheter og

samisk kulturell bevissthet. Hun viste til §1-5 i sameloven og stilte åpne spørsmål om hvorfor det alltid er nødvendig å begrunne det samiske perspektivet i ulike kontekster.

Hun utfordret forsamlingen til å reflektere over den manglende kunnskapen i organisasjonene om samiske rettigheter og medienes fremstilling av samiske saker, blant annet ved å stille spørsmålet: Hvorfor blir urfolk ofte anklaget for å opptre som aktivistisk, når man kun ber om rettferdighet for samisk eksistens?

Foredraget handlet om temaer som reparasjon og forsoning som en sentral dimensjon, der hun argumenterte for samiske barns rett til sitt språk og kulturarv må styrkes. Ved å styrke disse vil ha betydning for deres fremtidige trygghet i deres samiske identitet som en motvirkning av fornorskingen, og for styrking av deres resiliens. Kulturell og psykologisk trygghetsbygging er en grunnleggende forutsetning for et godt liv “well-being” som vil styrke menneskeverdet.

Asta Balto hadde en kort innføring i urfolksmetodologi med vekt på sentrale samiske verdier. Dette omfattet blant annet om samisk barneoppdragelse, der man vektlegger selvstendighet og mestring, den samiske familiens betydning i oppveksten og i oppdragelsen i den samiske kulturen, og hun presenterte teoriene om “Gal dat oahppa / At man lærer” og “Searvelatnja/Den kollektive arven”, som belyser hvordan tradisjonell samisk kunnskap og kollektive verdier kan danne grunnlaget for en bærekraftig fremtid for samer som urfolk.

6.3 Innspill og tilbakemeldinger fra fagdag

Under workshopdelen valgte de fleste av deltakerne å svare på spørsmål 2 og 3 som handlet om innholdet i et urfolkssenter og hvilke samiske verdier klinikken bør ha fokus på i dag, og i et fremtidig allsamisk urfolkssenter. Etter gruppediskusjonene delte samtlige grupper at SANKS - Sámi klinihkka i dag og i et fremtidig urfolkssenter bør ha et allsamisk og helhetlig fokus på hele mennesket under hele livsløpet. Videre at tjenestene og behandlingsmetodene våre må være tilpasset alle samer fra de ulike samiske områdene og tilpasset behovene til de som har tilknytning til ulike samiske næringene, særlig reindriftsnæringen. Tilbudene må være basert på deres behov og bygget på deres premisser, der man ivaretar, styrker og synliggjør samisk identitet, språk og kultur i alt det vi gjør, med fokus på samisk kulturell trygghet.

Flere tok til ordet for at klinikken bør ha felles samiske verdier og prinsipper, som er bygget på samiske tradisjoner og levesett. Selv om flere enheter i klinikken har egne samiske verdier i deres tjenester, bør klinikken og et fremtidig urfolkssenter ha noe felles som er overordnet og

styrende for hele klinikken, som gir en mer felles retning med en felles samisk visjon og er mer helhetlig tilnærming som fremmer samisk stolthet, trygghet og anerkjennelse.

Videre presiserte mange at klinikken og et fremtidig urfolkssenter bør inkludere eller ha et tett samarbeid med samiske helseteam fra alle samiske områder. Dette for å kunne tilby helhetlige helsetjenester innen psykisk helse, rus/avhengighet og somatikk. Videre bør klinikken og et fremtidig urfolkssenter ha et større fokus på samisk folkehelse og fremme våre lavterskeltilbud, der man kan bygge ut en samisk chatte- og digital samtalejeneste, for å sikre mer tilgjengelige tjenester på tvers av generasjoner. Videre ble det foreslått at urfolkssenteret bør samle flere samiske instanser under en felles paraply som blant annet NASAK, samisk barnehus, samisk krise- og incestsenter samt øvrige samiske helse-, sosial- og omsorgstjenester. I tillegg bør man ha tjenester som er tilpasset samiske familier, og at man har flere integrerte tilbud innen forebygging og rehabilitering innen vold- og overgrep, samt geriatri der man har tilgang til sansehager for å forebygge ensomhet blant eldre. Et annet forslag som ble fremmet, var etableringen av en ungdomsklinikk med fokus på seksualitet, økonomi, samtykke, veiledning om sosiale medier og vold i nære relasjoner.

Flere av deltakerne understreket viktigheten av å ha samisk kultur og tradisjoner i fokus i behandlingen, herunder bruk av tradisjonell duodji, joik og naturens betydning i terapeutiske samtaler og aktiviteter. Det ble påpekt at åndelighet og alternative behandlingsmetoder må anerkjennes og respekteres i møte med pasienter, og at vi må støtte dem som ønsker å gjenvinne sin samiske identitet og bidra til å styrke samisk kultur og verdier. Det kom også innspill om at lokalene bør ha samisk fokus både i utforming og i utsmykning.

Når det gjelder kunnskapsformidling, forskning og tjenesteutvikling ble det fremhevet at vi bør utvikle sentrale funksjoner rundt dette, der vi etablerer en kunnskapsbank som dokumenterer og formidler evidensbasert kunnskap om forholdene i alle våre samiske områder, med mål om å styrke forståelsen av samisk kulturforståelse i forskningssammenheng og i klinisk praksis. Flere av deltakere påpekte betydningen av at klinikken i dag og i et fremtidig allsamisk urfolkssenter må være selvstyrt, med samisk eierskap og selvbestemmelsesrett. Samer er både kompetent til å kunne styre og utvikle tjenester selv, som er basert på samers egne behov. Det må derfor utvikles en finansieringsmodell som har mer autonomi, og der ansattes trippelkompetansen anerkjennes, verdsettes og belønnes.

Samlet sett ble det foreslått at klinikken i dag og i et fremtidig urfolkssenter bør bygges på samiske og urfolksverdier som fremmer samisk kulturell og psykologisk trygghet.

Anerkjennelse og implementering av samiske rettigheter ble løftet frem som grunnleggende forutsetninger, og at arbeidet må preges av holdninger som er forankret i kjerneverdier som fremmer menneskeverd, likeverd, åpenhet og inkludering, respekt for naturen og samisk barneoppdragelse. Flere av deltakerne løftet frem potensialet for økt samarbeid med ulike samiske kommuner for å skape bedre samhandling og mindre skille mellom primær- og spesialisthelsetjenesten.

I etterkant av fagdagen ble det sendt ut et spørreskjema. Skjemaet inneholdt både spørsmål om deltakernes opplevelse av fagdagen med muligheter for kommentarer og forslag. Mange av deltakerne fremhevet at fagdagen var både nyttig og lærerik, og det ble uttrykt et ønske om at en slik fagdag bør gjennomføres årlig for hele klinikken. Flere av tilbakemeldingene uttrykte behov for bedre systemer og rammeverk for ansatte, med særlig fokus på at trippelkompetanse bør verdsettes og belønnes for å beholde ansatte med denne spisskompetansen, da den er særlig viktig for en samisk institusjon. Flere ga uttrykk for at det bør gis mer rom for kompetansetjenestearbeid (FoU arbeid) og oppdrag, der løsningen er at man oppretter flere delte stillinger mellom klinisk virksomhet og FoU arbeid. Ved å ha bedre rammer for ansatte til deltakelse i prosjekter og forskningsarbeid vil kunne styrke kvaliteten i kompetansetjenesten, da mange klinikere, som er ansatt i 100% kliniske stillinger, opplever det som utfordrende å måtte stå i spakagaten mellom klinisk arbeid og kompetansetjenesteoppdrag. Det uttrykker at det kan være utfordrende å kunne delta i prosjekter og i kompetansetjenesteoppgaver i tillegg til klinisk arbeid. Derfor mener flere at dagens kompetansetjenestemodell må endres.

7 Forslag til innsatsområder og tiltak

7.1 Reparasjon og forsoning gjennom kunnskaps- og tillitsbygging.

Sannhet og forsoningskommisjonens rapport peker på at tillit er en kjerneverdi i det norske samfunnet, og bevisstheten om viktigheten av tillit er økende. Kommisjonen mener at forsoning i samfunnet kan først skje når hele befolkningen har høy tillit til hverandre og til institusjonene.

Flere av de personlige historiene samlet inn av kommisjonen viser at det er mye mistillit både til mennesker og til offentlige institusjoner og myndigheter. Tillit til institusjonene kan bare bygges når disse opptrer på en tillitsvekkende måte, i tråd med fellesverdier som respekt, rettferdighet og likebehandling. Motsatt svekkes tilliten hvis folk opplever urettferdighet, forskjellsbehandling eller at institusjonene ikke tar ansvar for det de er forpliktet til.

Blant de største utfordringene kommisjonen har sett, er manglende kunnskap om det samiske i samfunnet og manglende oppfølging og implementering av regelverk og vedtatt politikk. Når lover, rettigheter og tiltak ikke følges opp av myndighetene, skapes et såkalt implementeringsgap. Dette svekker ikke bare tilliten generelt, men også troen på at planlagte tiltak faktisk vil bli gjennomført. Når implementeringen er mangelfull, oppleves dette som ignoranse og respektløst, der myndigheter fortsatt forsøker en usynliggjøring av samene og deres behov. Dette hindrer videre til forsoning.

Kommisjonen spør seg om helsevesenet er utformet på en slik måte som fører til fortsatt fornorsking, fordi det er for lite kunnskap om det samiske generelt i helsetjenestene, og at tjenestene ikke er tilpasset samiske språk og kulturer. Selv om lovene og politisk vilje er til stede, viser undersøkelser at intensjonene ikke følges opp med tiltak i helseinstitusjonene. Eksempler på vellykkede tiltak som kommisjonen peker på er etableringen av samiske spesialhelsetjenester gjennom SANKS, som har innlemmet samisk språk- og kulturkompetanse. Etablering av Samisk helseteam nevnes også som et positivt eksempel på et helsetilbud som tar hensyn til samisk kultur.

Kommisjonen peker på at samisk kompetanse, spesielt innen helsevesenet, ikke verdsettes nok. Samisk språk- og kulturkompetanse bør derfor anerkjennes som egne tilleggskompetanser, spesielt for å kunne tilby likeverdige tjenester til den samiske befolkningen. Dette er essensielt for å kunne bevare de samiske språkene og kulturene på lang sikt.

Kommisjonen understreker at forsoning krever et forpliktende og tillitsskapende samarbeid mellom ulike aktører, mellom myndigheter og samer for å kunne ivareta samiske pasienters rettigheter på en bedre måte.

7.2 Reparasjon og forsoning gjennom implementering av regelverk

Det overordnede målet med forprosjektet er å undersøke hvordan SANKS – Sámi klinihkka kan utvikles til et allsamisk urfolkssenter i henhold til bestemmelsen i ILO konvensjonen nr. 169 artikkel 25, og i tråd med vedtatte målsettinger, samt tiltak i Helse Nord sitt strategidokument.

Kommisjonsrapporten peker på at det er nasjonale myndigheter som har et «sørge for»-ansvar for å tilby likeverdige helsetjenester til den samiske befolkningen i Norge. Denne myndigheten er for øvrig delegert til Helse Nord RHF, som videre har delegert det til Finnmarkssykehuset HF ved å underlegge SANKS – Sámi klinihkka under dette helseforetaket. I denne myndigheten ligger det ikke å følge opp bestemmelsen til ILO konvensjonen, der formålet er å sikre at samene får den beste mulige helsehjelpen, basert på selvbestemmelse og kontroll. Rapporten peker på en uløst konflikt, ettersom Sámi klinihkka er underlagt Finnmarkssykehuset mot sin vilje, som gir negative konsekvenser, faglig og økonomisk, som påvirker SANKS sitt nasjonale mandat.

For å nå målet om å få etablert et allsamisk urfolkssenter kreves det politisk vilje og handling. Selv om arbeidet med å etablere et urfolkssenter er satt på vent av styret og ledelsen i Finnmarkssykehuset HF kan arbeidet med å styrke SANKS – Sámi klinihkkas viktige nasjonale rolle likevel gjennomføres, slik at det nasjonale samfunnsoppdraget til SANKS ivaretas på en bedre måte. Tiltakene vil kunne gjennomføres som en del av et internt organiserings- og tjenesteutviklingsarbeid, der landets samiske helse- og kompetansetjenester bør styrkes. Til dette kreves det vilje til å gjøre interne organisatoriske grep i SANKS – Sámi klinihkka, med hensikt å styrke både de kliniske- og kompetansetjenestene i klinikken.

7.3 Bakgrunn for forslag til tiltakene

Tiltakene som foreslås er på bakgrunn av de innspill og tilbakemeldinger som er identifisert i forprosjektperioden, og som vil støtte opp om arbeidet med å nå hovedmålet. Selv om innsatsområdene vises hver for seg, henger de sammen og kan derfor ikke ses isolert fra hverandre. De er alle like viktige i et helhetlig perspektiv for å nå det overordnede målet, og som er med på å bidra til å styrke likeverdige helsetjenester til den samiske befolkningen. Mange av prosjektene kan startes parallelt og i påvente av en fremtidig organisering av Sámi

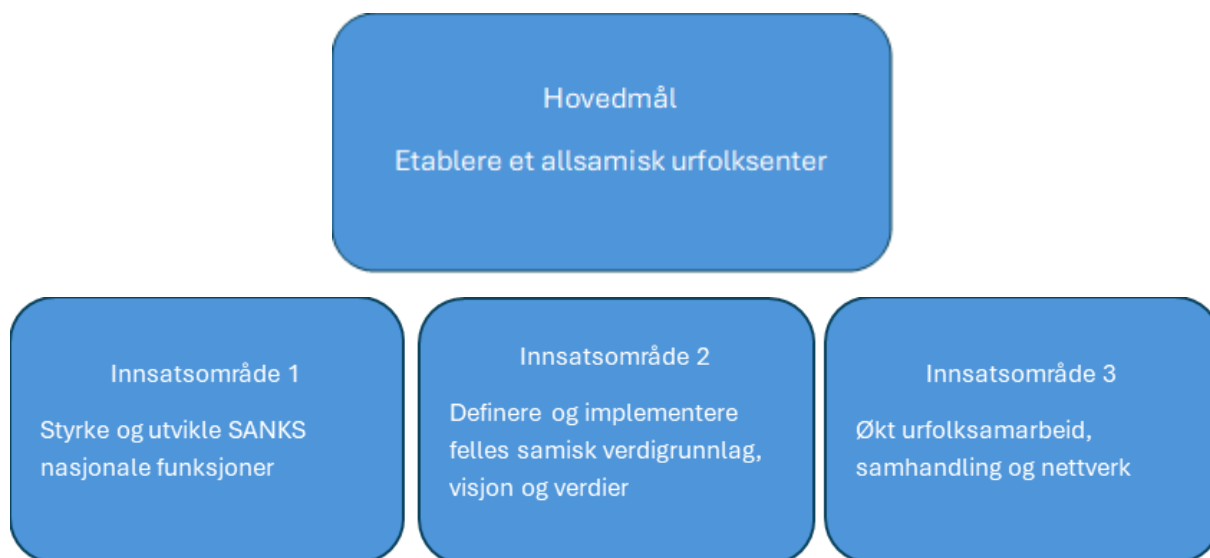
klinihkka, der man kan internt starte med en intern utredningsprosjektgruppe, der man ser på innholdet i et fremtidig allsamisk urfolksenter. Det understrekes at tiltakene ikke er uttømmende eller endelig utformet. Flere av tiltakene vil kreve mer detaljerte prosjektbeskrivelser og konkrete gjennomføringsplaner, med ulike ressurs- og tidsbruk, samt økonomisk støtte for å kunne realiseres. Tiltakene er videre ikke satt i en prioritert rekkefølge og de er parallelt gjennomførbare som vil bidra til å følge opp anbefalingene fra kommisjonsrapporten som gjelder pilar 1 og 5.

Arbeidet med å følge opp noen av tiltakene er allerede i gang, der diskusjonene internt i SANKS - Sámi klinihkka handler om hvordan styrke både tjenestene og samfunnsmandatet for å møte behovene i de ulike samiske samfunnene.

Forslag til tiltakene i de ulike innsatsområdene anses som viktige, da etterspørselen etter likeverdige, tilpassede helse-, omsorgs-, kompetansetjenester, samt kunnskap og forskning om samiske helseforhold antas å være økende over tid. Med vilje og målrettede tiltak kan helsemyndigheter, Helse Nord RHF, Finnmarkssykehuset HF og SANKS - Sámi klinihkka med flere, sammen finne løsninger på hvordan de kan sikre måter for bedre implementering av regelverk, nasjonale mål, strategier og vedtak.

7.4 Hovedmål og innsatsområder

Hovedmålet og de tre innsatsområder illustreres i figur 2 nedenfor.

Figur 2: Hovedmål og innsatsområder

8 Hovedmål: Etablere et allsamisk urfolkssenter

Etablere et allsamisk urfolkssenter	
<u>Tiltak 1: Internt arbeid</u> Etablere en arbeidsgruppe i SANKS – Sámi klinihkka som utformer forslag til innhold i et fremtidig allsamisk urfolkssenter. Oppfølging av Helse Nord strategi om urfolkssenter. Ressursbehov; Deltakelse fra ulike fagenheter, egen prosjektleder, involvere eksterne aktører og SANKS brukerråd og etablere en ekstern referansegruppe.	<u>Tiltak 2: Eksternt arbeid</u> Utredning initiert av Helse og omsorgsdepartementet (HOD) for oppfølging av Meld. St. 9 og 12. HOD oppnevner personer og fastsetter mandat til ekspertgruppen. SANKS – Sámi klinihkkas arbeidsgruppe kan gi innspill og ha dialog med medlemmer i ekspertgruppen.

Tiltak 1 og 2: Utredningsprosess av et urfolkssenter (internt og eksternt)

Tiltak 1 og 2 handler om å igangsette prosessene med å utvikle SANKS – Sámi klinihkka. Tiltak 1 kan igangsettes internt, som handler om å se på innholdet i et allsamisk urfolkssenter som et internt prosjekt, der man også involverer eksterne og SANKS brukerråd i arbeidet. Tiltak 2 må igangsettes eksternt av Helse og omsorgsdepartementet, som en oppfølging av Meld. St. 9 og 12. Helse og omsorgsdepartementet oppnevner personer og mandatet for utredningsarbeidet. Disse tiltakene vil kunne bidra til å sette fokus på og eventuelt følge opp pilar 5 i Sannhet og forsoningskommisjonens anbefalinger som omhandler implementering av regelverk.

Begge tiltakene handler om å starte en utredningsprosess, der den ene er en intern prosess og den andre et eksternt utredningsarbeid. Den interne prosessen kan startes uavhengig og i påvente av en ekstern utredning. Ved å involvere til brede diskusjoner internt, vil man bidra til å få økt eierskap til prosessene og til forslagene på innhold av tjenester, felles visjon og verdier. Tiltakene kan skje parallelt for å sikre god medvirkning.

Tiltak 1: Et internt arbeid, som eventuelt kan «hektes på» det eksterne arbeidet ved behov. Det bør etableres en egen arbeidsgruppe med en prosjektleder og en ekstern referansegruppe. I dette arbeidet er det viktig å inkludere SANKS sitt brukerråd. I utredningsarbeidet bør sentrale elementer som allsamisk hybridmodell, samiske verdier, prinsipper og selvbestemmelse stå sentralt i tjenestetilbudet til et urfolkssenter, basert på samers egne premisser og behov.

Tiltak 2: handler om et eksternt utredningsarbeid med egne ressurser og mandat oppnevnt av Helse- og omsorgsdepartementet. Utredningsarbeidet handler om å følge opp gjeldende nasjonale føringer som Stortingsmeldinger og gjeldende lovverk. Arbeidet ledes og finansieres av Helse- og omsorgsdepartementet, der mandatet og oppnevning av personer skjer i samråd med Sametinget.

Regjeringen lanserte tirsdag 24. juni et ekspertutvalg som skal vurdere behovet for tiltak som sikrer at staten ivaretar sine forpliktelser med å tilby spesialisthelsetjenester overfor den samiske befolkningen, i tråd med ILO-konvensjonen. Dette initiativet er en del av oppfølgingen av Nasjonal helse- og samhandlingsplan, og ble presentert under helse- og omsorgsminister Jan Christian Vestres besøk til Sametinget 24. juni.

9 Innsatsområde 1: Styrke og utvikle SANKS nasjonale funksjoner

SANKS nasjonale funksjoner styrkes og videreutvikles					
<u>Tiltak 3</u>	<u>Tiltak 4</u>	<u>Tiltak 5</u>	<u>Tiltak 6</u>	<u>Tiltak 7</u>	<u>Tiltak 8</u>
Styrke SANKS kompetanse-tjeneste funksjon	Utvikle kompetanse-pakker og utvikle eSANKS.no	SANKS brukerråd med allsamisk representasjon	Økt allsamisk fokus, og på forebygging, folkehelse og samfunnsmedisin	Inkludere somatikk, særlig Geriatri, Rehabilitering i SANKS nasjonale funksjoner.	Styrke tilstedeværelse og økt synlighet i Sápmi/ Sábme / Saepmie

I innsatsområde 1 foreslås seks tiltak for å styrke og videreutvikle SANKS sine nasjonale tjenester og funksjoner. Disse er kort beskrevet i hver sine tiltak nedenfor fra tiltak 3 - 8.

Tiltak 3: Styrke SANKS kompetansetjenestefunksjon

Hva handler tiltaket om?

Tiltak tre handler om å videreutvikle SANKS sin nasjonale kompetansetjenestefunksjon til å bli mer tydeligere, forutsigbar og effektiv. Dette kan gjøres med å endre på strukturen og på ressursbruken internt i klinikken for å imøtekomme den økende etterspørselen på våre kompetansetjenesteoppdrag. Dette kan gjøres ved å videreutvikle og planlegge våre kurs, webinarer, seminarer, kompetansepakker og eSANKS.no på en bedre måte. Tiltaket kan gjennomføres i nær tid, som en prøveordning, da en utredning med forslag til løsninger allerede er utarbeidet av en intern arbeidsgruppe, og interne diskusjoner i ledelsen i SANKS - Sámi klinihkka er i gang.

Formål: Tiltaket må ses i sammenheng med flere tiltak, særlig med tiltak fire. Ved å gjennomføre tiltaket vil vi kunne gi kompetansetjenesten et kvalitetsløft. I tiltaket ligger det blant annet å gi klinikere bedre arbeidsvilkår og tid til å gjøre fag-, forskning og tjenesteutviklingsarbeid, der man utvikler og tester ut en ny modell å jobbe etter i SANKS kompetansetjenesten.

Bakgrunn: Flere aktører prosjektgruppa har møtt har uttrykt behov for mer kunnskap om det samiske i helsetjenestene. Ved SANKS kompetansetjenestefunksjon kan vi bidra med manglende kunnskap om ulike samiske temaer, og utvikle kompetansepakker som adresser kunnskapshull. For å kunne gjøre dette må kompetansetjenesten styrkes og utvikles, da dagens

praksis ikke er bærekraftig over tid. SANKS erfarer at etterspørselen etter kompetansetjenester er økende, særlig er etterspørselen etter samarbeid på prosjekter som strekker seg over flere år. Det er grunn til å tro at etterspørselen vil øke over tid, da behovet for økt kunnskap om samisk helsespørsmål i samfunnet er økende. Flere klinikere internt ytrer et ønske om å kombinere pasientbehandling og fagutviklingsarbeid, men opplever det som utfordrende med å ikke ha tilrettelagt tid til dette.

Tiltak 4: Utvikle kompetansepakker og eSANKS.no

Hva handler tiltak om?

Tiltak fire handler om å bidra til å øke kunnskapen, særlig om samiske helseforhold i samfunnet. Dette kan gjøres ved å utvikle kompetansepakker og videreutvikle vårt e-læringsprogram eSANKS.no. Kursmodulene i eSANKS kan videreutvikles og anvendes av eksempelvis kommuner, helseforetak og andre institusjoner som obligatoriske kurs for ansatte som ønsker å øke deres kompetanse særlig innen helse- og sosialsektoren. Å utvikle kompetansepakker handler om å utarbeide ett sett med moduler innen ulike temaer som kan ses i sammenheng og sys sammen til en eller flere pakker. Våre undervisningstilbud bør være av ulikt omfang, der man kan bidra til å prioritere med tilstedeværelse i de foretakene som ønsker å heve deres kompetanse betydelig innenfor feltet. Alternativt kan alle benytte seg av våre kurstilbud som finnes og utvikles i eSANKS.

For å utvikle kompetansepakker og videreutvikle eSANKS er det behov for økte ressurser og økonomiske midler. I utviklingsprosessen er det viktig å ha et tett samarbeid med ulike aktører fra de ulike samiske områdene i Sápmi/Sábme/Saepmie for å involvere og kvalitetssikre at innholdet av det som utvikles er i tråd med deres oppfatning og behov.

Formål: Tiltakets formål er å styrke SANKS sin kompetansetjenestefunksjon ved å utvikle, effektivisere og fornye måter å betjene kompetansetjenestene på i tråd med samfunnsmandatet. For å sikre bred grunnkompetanse om samiske språk, kultur, historie og samfunnsliv må det utvikles kompetansepakker som synliggjør mangfoldet i Sápmi/Sábme/Saepmie. Dette gjennom videreutvikling av eSANKS til et systematisk opplæringsprogram, med digitale kompetansepakker og tilgjengeliggjøre faglitteratur, vitenskapelige artikler og tidsskrifter. Satsingen kan bidra til bredere spredning av vår kunnskap til fagpersoner, forskere og allmennheten. Det må utvikles målrettede moduler tilpasset sør- og lulesamiske forhold, samt om reindrifta og andre samiske næringer, i tett samarbeid med de samiske miljøene.

Bakgrunn: Gjennom forprosjektperioden er det identifisert ulike kunnskapsbehov i ulike organisasjoner om samiske helseforhold. Det er særlig behov for kunnskap om sør- og lulesamiske-, reindrifts-, sjøsamiske- og skoltesamiske forhold i alle deler av Sápmi/Sábme/Saepmie og i majoritetssamfunnet. Med bakgrunn i dette er det behov for økt samarbeid med ulike aktører som Norsk Reindriftssamers Landsforbund (NRL), og sør- og lulesamiske helsenettverk, for å ytterligere klargjøre behovene, for å kunne utvikle målrettede kompetansetiltak som bidrar til kunnskapsheving i samfunnet.

Mål: Tiltakene 3 og 4 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om behov for økt kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet.

Tiltak 5: Styrke SANKS brukerråd med allsamisk representasjon

Hva handler tiltaket om?

Tiltak fem handler om å styrke SANKS sitt brukerråd. Dette handler om å sikre allsamisk representasjon fra de ulike samiske områder. Her bør samiske brukerrepresentantene i de ulike helseforetakene inviteres inn i SANKS brukerråd på ulike måter gjennom å ha et tett samarbeid med SANKS, der SANKS brukerråd kan være et organ som kan benyttes som diskusjonspartner i saker som angår samiske brukere.

Formål: Formålet er å sikre bredere representasjon i SANKS brukerråd i tråd med mangfoldet i Sápmi/Sábme/Saepmie. Med en bredere representasjon vil man få til en bedre dialog med de ulike samiske brukerrepresentantene i alle helseforetak.

Bakgrunn: Tiltaket foreslås på bakgrunn av tilbakemeldinger fra behovskartleggingen i møte med ulike brukerutvalg i ulike helseforetak. Kartleggingen viser at samisk representasjon i ulike råd og utvalg ofte er begrenset til én person, noe som er sårbart og utilstrekkelig gitt det samiske mangfoldet. Én enkelt representant har begrenset mulighet til å ivareta det samiske perspektivet og kan i praksis fungere som et «samisk alibi». Ved å gjennomføre tiltaket vil bidra til å etablere en trygg arena for samiske brukerrepresentanter til å drøfte samiske saker, der de kan få innspill, råd og støtte fra SANKS brukerråd som de kan bringe videre til deres respektive utvalg. Dette vil sikre en bredere samisk medvirkning og gjøre de samiske representantene mer trygg i deres roller som samiske brukerutvalsrepresentanter. Noe av dette arbeidet er allerede i igangsatt.

Mål: Tiltak 5 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om behov for økt kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet.

Tiltak 6: Allsamisk fokus på forebygging, folkehelse og samfunnsmedisin

Hva handler tiltaket om?

Tiltak seks handler om å styrke, videreutvikle, synliggjøre og fremme samisk folkehelse i alle våre tjenester jf spesialisthelsetjenesteloven § 1-1 (1999). Dette gjelder både i de kliniske og i de samiske nasjonale kompetansetjenester.

Formål: Formålet med tiltaket er å synliggjøre og styrke vår rolle i forebygging- og folkehelsearbeidet. Ved å ha økt fokus på forebygging og folkehelse vil kunne bidra til bedre helse og levekår, samt redusere sykdom og avlaste helsetjenestene. Ulik forskning og praksis viser at forebygging er både samfunnsøkonomisk lønnsomt og mer kostnadseffektivt. Ved å ha fokus på hva som fremmer helse fremfor reparering, er det behov for mer forskning innenfor samisk folkehelse, som kan gjøres på tvers av landegrensene i hele Sápmi/Sábme/Saepmie.

Bakgrunn: Selv om forebygging primært er et ansvar for primærhelsetjenesten, har spesialisthelsetjenesten også et lovpålagt ansvar innenfor dette, jf. spesialisthelsetjenesteloven § 1-1 (1999). I forebyggings- og folkehelsearbeidet tilbyr SANKS blant annet lavterskeltilbud i psykisk helse både til barn, unge og voksne. ANKS driver med forskning og har fokus på selvmordsforebygging og veiledning gjennom vår kompetansetjenestefunksjon, der lærings- og mestringstilbud er en del av både forebygging og ettervernsarbeidet. SANKS opplever at samfunnet i økende grad etterspør at SANKS bistår i kriser som rammer ulike deler av Sápmi/Sábme/Saepmie, herunder særlig i kriser som berører samer og samiske forhold.

For å avklare hvilken rolle SANKS bør ha og kan ta i folkehelsearbeidet fremover, bør dette utforskes og utvikles i en prosess, gjerne gjennom et kartleggings- og utviklingsprosjekt.

Mål: Tiltak 6 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende nasjonale vedtak og satsinger.

Tiltak 7: SANKS som inkluderer somatikk, geriatri og rehabilitering

Hva handler tiltaket om?

Tiltak syv handler om å innlemme somatikk, geriatri og rehabilitering i SANKS - Sámi klinihkkas nasjonale funksjoner og tjenester, der målet er å kunne tilby helhetlige og likeverdige helsetjenester til hele den samiske befolkningen i landet.

Formål: Formålet er å styrke og videreutvikle SANKS nasjonale funksjoner og tjenester ved å utvide mandatet til også å omfatte somatikk, med særlig vekt på geriatri og rehabilitering. I rehabiliteringsarbeidet kan samisk lærings- og mestringssenter (S-LMS) bidra med å styrke det forebyggende-, tverrfaglige- og etterverns arbeidet i et helhetlig rehabiliteringsforløp. Videre bør SANKS' FoU-fond utvides for å ta hensyn til satsingen.

Bakgrunn: SANKS sitt samfunnsmandat er i dag kun innenfor psykisk helsevern og rus/avhengighet. Dette skaper et gap i en helhetlig tilnærming, da mange samiske pasienter har sammensatte utfordringer som krysser psykiske, somatiske og sosiokulturelle dimensjoner. Flere helseforskninger viser at det er en tydelig sammenheng mellom somatiske plager og psykisk helse, noe som viser behov for en bredere tilnærming og mer integrerte helse- og kompetansetjenester.

Mål: Tiltak 7 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende nasjonale vedtak og satsinger.

Tiltak 8: Styrke tilstedeværelse og økt synlighet i Sápmi/Sábme/Saepmie

Hva handler tiltaket om?

Tiltak åtte handler om en økt og mer systematisk styrking av SANKS sin tilstedeværelse i hele Sápmi/Sábme/Saepmie. Dette kan gjennomføres med økt fokus på oppsøkende virksomhet rettet mot samiske lokalsamfunn, kommunale instanser og relevante fagmiljøer for å få kunne gi mer attraktive-, tilpassede- og likeverdige tjenester. Det bør legges til rette for økt kontakt og dialog med aktører i ulike deler av Sápmi/Sábme/Saepmie, for å sikre at informasjon om SANKS – Sámi klinihkkas tjenester og henvisningsmuligheter når ut bredt. Det bør også tydeliggjøres og informeres bedre om hvordan primærhelsetjenesten og andre kan henvise pasienter til SANKS – Sámi klinihkkas. Dette er en uklarhet flere aktører har pekt på.

Formål: Formålet med tiltaket er å fremme befolkningens og samarbeidspartneres kjennskap til SANKS – Sámi klinihkkas tilbud og tjenester, samt å sikre at henvisningsrutiner er kjent og tilgjengelige. En styrket tilstedeværelse og mer målrettet informasjonsformidling skal bidra til at flere personer med behov for samisk tilrettelagt helsehjelp får tilgang til relevante tjenester tidligere, og at samhandlingen mellom tjenestenivåene bedres.

Bakgrunn: Gjennom forprosjektperioden har vi fått tilbakemeldinger om at det stort behov for at SANKS – Sámi klinihkka i større grad er til stede i ulike deler av Sápmi/Sábme/Saepmie. Flere tilbakemeldinger peker på at SANKS i dag i stor grad oppfattes som et tilbud primært for samer i Finnmark. Mange uttrykte derfor et ønske om økt tilstedeværelse i flere deler av Sápmi/Sábme/Saepmie, med særlig vekt på områder utenfor Finnmark, ettersom det samiske området strekker seg langt utover regionale og nasjonale grenser. I tillegg har flere uttrykt at det fortsatt er begrenset kjennskap til SANKS – Sámi klinihkka sine tjenestetilbud, og hvordan henvisning til tjenesten kan gjennomføres. Dette understreker behovet for mer systematisk informasjonsarbeid og kontakt med relevante fagmiljøer og samarbeidspartnere.

Mål: Tiltak 8 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende vedtak og satsinger.

10 Innsatsområde 2: Definere og implementere felles samisk verdigrunnlag, visjon og samiske verdier

Ha felles samiske verdier i hele SANKS – Sami klinihkka		
<u>Tiltak 9:</u> Etablere en felles samisk visjon og samiske verdier på overordnet klinikk og/eller urfolkssenternivå.	<u>Tiltak 10:</u> Utvikle helsetjenester basert på felles samiske verdier.	<u>Tiltak 11:</u> Økt forskning på samisk og urfolkshelse, om blant annet assimileringspolitikkenes konsekvenser.

Innsatsområde 2 handler om å samles om og implementere felles samisk verdigrunnlag og visjon for hele SANKS – Sámi klinihkka, og i et fremtidig urfolkssenter. Til dette foreslås tre tiltak, 9-11.

Tiltak 9: Etablere felles samisk verdigrunnlag, visjon og verdier

Hva tiltaket handler om?

Tiltak ni handler om å utvikle felles verdigrunnlag for hele SANKS – Sámi klinikka, og i et allsamisk urfolkssenter. Dette ved å identifisere og definere en felles samisk visjon og ett sett med felles samiske verdier. Disse skal legges til grunn for likeverdige helsetjenester til den samiske befolkningen. Initiativet omfatter i å kartlegge eksisterende verdier ved de ulike enhetene i klinikken og deretter utvikle et samlet sett av verdier som reflekterer, verdsetter og synliggjør de samiske språkene, samisk kultur, tradisjon og identitet på et overordnet nivå, og som implementeres for hele klinikken.

Formål: Formålet med tiltaket er å etablere en helhetlig og et felles verdigrunnlag som kan gi en felles retning for hele klinikken, og for et allsamisk urfolkssenter. Ved å samle seg om felles samisk visjon, mål og felles samiske verdier kan virke samlende, og bidra til å gi styrke i arbeidet med å utvikle økt samisk identitet i helsetjenesten og i arbeidet med å redusere utfordringer knyttet til marginalisering. Videre vil dette kunne bidra til å tydeliggjøre forventningene for både ansatte og brukere, samt bidra til å utvikle en felles kultur i klinikken og urfolkssenteret, der samiske språk, kultur og levesett er i fokus. Verdigrunnlaget bør også bidra til å styrke brukermedvirkning i en allsamisk kontekst som bidrar til kulturell trygghet.

Målet med å ha et felles verdigrunnlag skal bidra til økt kvalitet, trygghet, respekt og likeverdig samarbeid og samhandling tilpasset samiske pasienters og de samiske samfunnenes behov.

Verdiene skal være veiledende for alt arbeid i klinikken både i klinisk praksis og i forsknings-, utviklings- og folkehelsearbeid og som skal gi retning i alt evalueringsarbeid av våre tjenester.

Bakgrunn: Bakgrunnen for tiltaket springer ut ifra ulike innspill fra både internt og eksternt. Med å utføre tiltaket vil man anerkjenne at samiske verdier er kulturavhengige, mangfoldige og i kontinuerlig endring, og at eksisterende verdigrunnlag ved SANKS-enheter i dag er fragmenterte uten felles oversikt for alle i klinikken.

I forprosjektet har vi fått innspill om at flere enheter i SANKS – Sámi klinihkka har uttalte samiske verdier som danner grunnlaget for deres behandlingstilnærming og aktiviteter som tilbys. Disse er ikke disse samordnet – og det finnes ikke en felles oversikt over dette for alle. Flere har uttrykt behovet for at SANKS - Sámi klinihkka bør jobbe fram til et felles verdigrunnlag, der et felles samisk verdigrunnlag vil kunne bidra til videreutvikling av både organisasjonen og tjenestene, som kan tas med i et fremtidig urfolkssenter.

For å gjennomføre tiltaket bør det utføres et kartleggings- og utviklingsprosjekt i klinikken på hvilke verdier de ulike tjenestene i klinikken bygges på, og deretter utvikle ett sett med felles verdier som kan være samlende for klinikken.

Mål: Tiltak 9 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende vedtak og satsinger.

Tiltak 10: Utvikle helsetjenester basert på urfolksmetodologi, rettigheter og behov

Hva tiltaket handler om?

Tiltak ti handler om å integrere samiske tradisjonelle behandlingsmetoder i helsetjenestene som bygger på samiske verdier og urfolksmetodologi, basert på behov i de ulike samiske områdene.

Formål: Formålet er å bidra til å sikre helhetlige og likeverdige helsetjenester for den samiske befolkningen, basert på deres behov, samisk selvbestemmelse og rettigheter. Med å tilby tjenester som bygger på samiske verdier og behov vil kvaliteten i utredning og behandling kunne forbedres, ved at man i større grad kan ivareta den samiske pasientens behov på en bedre måte. I dette ligger blant annet å utvide forståelsen av helseperspektivet i en samisk kontekst. Ved å ha forståelsen av at reparasjon og tilheling, samt bygging av tillitt tar tid, vil man få forståelse for at ikke all behandling passer inn i vestlige behandlingsmetoder. Det må derfor utvikles behandlingsmetoder der samisk forståelse og kunnskap kan utvikles på en bedre måte.

Bakgrunn: Fornorskningen har ført til at mange samer opplever et tap av både samisk språk, kultur og identitet, som kan gi alvorlige helsemessige konsekvenser. Tilpassede helsetjenester er derfor viktig i reparasjons og forsoningsprosessene fremover.

Både i vårt forprosjekt og Sannhet og forsoningskommisjonsrapporten (2023) påpekes det fra flere hold at det fortsatt oppleves som strukturell fornorsking av dagens helse- og sosialtjenester når de ikke er basert på samisk språk og kulturforståelse. Dette kan rettes opp i med å ha samisk språk og kultur integrert i tjenestene, i organisasjonen og i behandlingsmetodene. Av eksempler på viktige samiske tradisjonelle verdier og aktiviteter kom det innspill om å ha mer samisk duodji, natur, joik, birgejupmi, tro og livssyn integrert i tjenestene. Flere nevnte at det er like viktig å gjøre kulturelle tilpasninger av institusjonslokalene gjennom samisk utsmykking og fasiliteter, slik at man kan føle mer tilhørighet og kulturell trygghet med å ha samiske synlige symboler og samiske tradisjonelle aktiviteter i behandlingene. I samisk kultur er helbredelse blitt brukt som en viktig behandlingsmetode som ikke er anerkjent i vestlige behandlingsmetoder.

Mål: Tiltak 10 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende vedtak og satsinger.

Tiltak 11: Økt forskning på de helsemessige konsekvensene av fornorskning

Hva handler tiltaket om?

Tiltak elleve handler om å styrke samisk helseforskning med særlig fokus på de helsemessige og de menneskelige konsekvensene av assimileringspolitikken. For å få til dette må det legges til rette for at klinikere motiveres til å ta en større del i fagutviklings-, og forskningsarbeid. Det er avgjørende å få økt den langsiktige finansieringen av forskningsmidler og økt samarbeid med forskningsmiljøer i flere land, for å skape mer forutsigbarhet til samisk helseforskningsarbeid.

Formål: Formålet er å få økt evidensbasert kunnskap om hvordan fornorskningen har og fortsatt påvirker fysisk og psykisk helse til den samiske befolkningen i ulike deler av Sápmi/Sábme/Saepmie. Forskningsresultater vil kunne legge grunnlag for utvikling av helsetjenester som fremmer metoder for reparasjon og forsoning, som igjen kan bidra til å utjevne helseforskjeller.

Bakgrunn: Det finnes fortsatt for lite kunnskap og forskning rundt samisk helse, særlig når det gjelder de menneskelige og helsemessige følger av fornorskningen som; fornorskings-sår,

språk- og identitetstap, generasjonstraumer og minoritetsstress for å nevne noen. Manglende kunnskap om forekomst av somatiske, psykiske og avhengighetsrelaterte lidelser hindrer målrettede tiltak. Et tettere samarbeid på tvers av Sápmi/Sábme/Saepmie vil kunne styrke forskningskapasiteten og sikre relevant, og mer brukerorientert kunnskap.

Mål: Tiltak 11 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende vedtak og satsinger.

11 Innsatsområde 3: Økt urfolksamarbeid, samhandling og nettverk

Økt samarbeid, samhandling og nettverksarbeid		
<u>Tiltak 12</u> Økt grenseoverskridende samarbeid	<u>Tiltak 13</u> Samarbeid med samiske helseteam i landet og over landegrenser	<u>Tiltak 14</u> Økt samarbeid og samhandling med ulike aktører

Innsatsområde 3 handler om å øke samarbeid, samhandling og nettverksarbeid med ulike aktører, institusjoner og nettverk i landet og over landegrenser.

Tiltak 12: Økt grenseoverskridende samarbeid

Hva handler tiltaket om?

Tiltaket handler om å øke samarbeid på tvers av landegrensene i Sápmi/Sábme/Saepmie. Samene deler på en felles historie, og har gjerne samme behov for tilrettelagte helse- og omsorgstjenester. Det er derfor kommet flere innspill på at de samiske tjenestene, kompetansemiljøene bør kraft-samles for å bidra til økt fokus på samiske forhold og at urfolk selv kan belyse utfordringer, muligheter og behov for reparasjons- og forsoningstiltak.

Formål: Formålet er identifisere grensehindre og se på muligheter for økt samarbeid for å få til gode reparasjon- og forsoningsprosesser som vektlegger samarbeid for og utvikling av samiske helsetjenester på tvers av landegrenser.

Bakgrunn: Mange samer har mistillit til offentlige myndigheter og helsevesenet på grunn av historiske overgrep og manglende kulturell forståelse. Mange unnlater også å søke helsehjelp. Helsetjenester som respekterer deres språk, kultur og tradisjonelle helbredelsesmetoder kan bygge opp igjen denne tilliten. Samer på tvers av landegrenser deler en felles assimileringshistorie, der myndigheter har skilt samer som ett folk gjennom riksgrenser. Grensesamarbeid er viktig da flere samiske familier og slekt bor hver side av landegrensene. Gjennom et slikt samarbeid kan man dele på våre felles samiske verdier, ressurser og samlet sett få til bedre felles forsoning og reparasjon. På bakgrunn av dette skapes muligheter for felles forsonings- og reparasjonstiltak som kan skje på tvers av landegrenser.

Mål: Tiltak 12 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende vedtak og satsinger.

Tiltak 13: Samarbeid og samhandling med samiske helseteam

Hva tiltaket handler om?

Tiltak tretten handler om hvordan vi kan bidra med å styrke og utvikle likeverdige helsetjenester gjennom samarbeid med ulike samiske helse- og sosialteam i landet, og over landegrensene.

Formål: Formålet med tiltaket er å sikre likeverdige helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i tråd med gjeldende regelverk og nasjonale satsinger.

Bakgrunn: Den samiske befolkningen består av flere språk og kulturelle variasjoner som fordrer at helse og sosialtjenester tilpasses. Manglende tilgang til likeverdige helsetjenester er det blitt etablert samiske helse- og sosialnettverk, som SANKS – Sámi klinihkka bør være med på å støtte opp om i form av samarbeid eller som en aktiv part. Både kommisjonsrapporten og flere ulike aktører vi har møtt i forprosjektperioden viser til at behovet for helsennettverk har blitt identifisert som særlig presserende i sør- og lulesamiske områder.

Mål: Tiltak 13 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende nasjonale vedtak og satsinger.

Tiltak 14: Økt samarbeid med kommuner og utdanningsinstitusjoner

Hva handler tiltaket om?

Tiltak fjorten handler om å styrke samarbeid og samhandling mellom ulike institusjoner og aktører med særskilt fokus på samiske helse, slik som spesialist- og primærhelsetjenesten og forsknings- og utdanningsinstitusjoner i Norge og over landegrensene.

Formål: Formålet med økt samarbeid er å oppnå målet om likeverdige helsetjenester for samisk befolkning. Det er særlig viktig å samarbeide med de samiske språkforvaltningskommunene. SANKS – Sámi klinihkka kan blant annet bidra med kompetanseheving for betydning av samiske språk- og kulturforståelse i møte med samiske pasienter, brukere og pårørende. Økt samarbeid og samhandling har som mål å fremme forebygging i all behandling innen samisk helse og folkehelse. Å styrke kompetansen på samisk helse i helsevesenet og samfunnet for øvrig, vil bidra til å gi mer treffsikre tjenester som reflekterer samisk mangfold.

Bakgrunn: Bakgrunnen for tiltaket er manglende kunnskap om behovet for helhetlige og tilpassede samiske helsetjenester. Forslag til tiltaket springer ut fra dokumenterte positive resultater fra sørsamisk helseteam som gir et tilbud til samisk befolkning på tvers av nivåer på

helsetjenestene. Deres evaluering viser til bedre helseutfall ved kulturtilpasset behandling. Mange kommuner har lite kunnskap om omfanget av SANKS – Sámi klinihkkas tilbud, dermed får heller ikke samiske pasienter valgalternativ. Videre er det viktig å ha et samarbeid med forsknings- og utdanningsinstitusjoner for å sammen øke kunnskapen om samisk helseforhold og de menneskelige konsekvensene av fornorskningen. Dette burde gjøres i samarbeid med brukere, der brukermedvirkning må vektlegges i større grad.

Mål: Tiltak 14 vil være med å oppfylle Sannhet- og forsoningskommisjonsrapportens pilar 1, om økt behov for kunnskap og kunnskapsformidling om det samiske i samfunnet og pilar 5, om implementering av regelverk, samt gjeldende nasjonale vedtak og satsinger.

12 Oppsummering

Sannhet og forsoning er ikke et avsluttet kapittel, men en prosess som krever handling. Etter Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport i 2023, har SANKS – Sámi klinihkka tatt ansvar for å undersøke hvordan institusjonen kan bidra aktivt i dette arbeidet. Gjennom et forprosjekt har SANKS kartlagt behov, samlet erfaringer og foreslått veier videre for å styrke helsetjenester til den samiske befolkningen i et forsoningsperspektiv.

SANKS ønsker å utvikle seg til et allsamisk urfolkssenter som ivaretar og fremmer samisk helse, kultur og verdier – på samiske premisser. Dette inkluderer både klinisk virksomhet, forskning, fagutvikling og utdanning. Rapporten viser at dagens helsevesen fortsatt i for liten grad tilrettelegger for samiske språk, kulturforståelse og pasientrettigheter, til tross for lover og politiske målsettinger. Særlig sør- og lulesamiske områder står overfor store utfordringer når det gjelder tilgang til samisktilpassede tjenester.

Prosjektet har vært forankret i bred brukerinvolvering og samisk perspektiv. SANKS sitt brukerråd har spilt en sentral rolle, og det har vært gjennomført møter, seminarer, fagdager og konferanser med samiske pasienter, fagpersoner og institusjoner. Det er en tydelig erkjennelse av at mange samer fortsatt bærer på erfaringer med mistillit og marginalisering fra fornorskningens tid, noe som gjør det avgjørende å bygge nye relasjoner preget av respekt, kontinuitet og medvirkning.

Et viktig funn i prosjektet er at det eksisterer et strukturelt gap mellom samiske pasienters rettigheter og det som faktisk tilbys i praksis. Kulturkompetanse, språk, synlighet og tilgjengelighet er fortsatt mangelfullt. Mange tjenester er prosjektbaserte, og samisk helsearbeid bæres ofte av enkeltpersoners innsats snarere enn av stabile og langsiktige strukturer.

For å møte disse utfordringene foreslår rapporten etableringen av et nasjonalt allsamisk urfolkssenter for helse, forskning og kompetanseutvikling. Modellen er inspirert av vellykkede urfolksinstitusjoner i Canada og Alaska. Senteret skal ha nasjonalt ansvar, men regional forankring, og bidra til både faglig utvikling og tjenesteyting i hele det samiske området – nord, sør og lule. I tillegg foreslås styrking av SANKS' funksjon som nasjonal institusjon, med utvidelse av kompetansetilbud, tydeligere tilstedeværelse i hele Sápmi, og videreutvikling av digitale løsninger som eSANKS.

Rapporten peker også på behovet for økt forskning på de helsemessige konsekvensene av fornorskning og traumer knyttet til tap av språk og tilhørighet. Det etterlyses bedre

implementering av eksisterende lovverk og rettigheter, samt et felles samisk verdigrunnlag som kan ligge til grunn for helsefaglig utvikling. Et annet sentralt tiltak er å etablere grenseoverskridende samarbeid og helsenettverk mellom samer i Norge, Sverige og Finland, inkludert styrking av sør- og lulesamisk helsetilbud.

Sluttrapporten er både en situasjonsbeskrivelse og en visjon. Den er forankret i samiske stemmer og behov, og viser veien videre for en forsoningsprosess som ikke bare handler om fortiden, men om rettferdighet, tillit og likeverd i fremtiden. Forsoning forutsetter handling – og denne rapporten er et konkret bidrag til å gjøre det mulig.

Referanser

Anti, K. Balto, A.T.E, Paulsen, M.S. (2024). Eksamen SAM1010-1 24V. [Semesteroppgave]. Nord universitet.

Berg-Nordlie, M. (2023, 27.oktober). Fornorskning. Store norske leksikon. <https://snl.no/fornorsking>

Dankertsen, A. (2014). *Melankoli, tap og forsoning i en (nord)norsk hverdag* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Nordland]. Oria.

<http://hdl.handle.net/11250/226938>

Forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagutdanninger. (2017). *Forskrift om felles rammeplan for helse- og sosialfagligutdanninger*. (FOR2019.11.01.1459) Lovdata.

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-09-06-1353>

Helse Nord. (2022, 11. mars). *Spesialisthelsetjenester til den samiske befolkningen. Rapport med tiltaksplaner 2022-2026*.

<https://www.helse-nord.no/499f57/siteassets/dokumenter-og-blokker/3-helsefaglig/fagplaner-og-rapporter/samiske-helsetjenester/11.-mars-rapport-regional-arbeidsgruppe.pdf>

Helse- og omsorgsdepartementet. (2025, 24.juni). *Etablering av ekspertutvalg for samiske spesialisthelsetjenester*. Regjeringen.no [Etablering av ekspertutvalg for samiske spesialisthelsetjenester - regjeringen.no](https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/etablering-av-ekspertutvalg-for-samiske-spesialisthelsetjenester-regjeringen-no)

ILO konvensjonen nr. 169. (1989). *ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater*. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1989-06-27-1>

Meld. St. 9. (2023–2024). *Nasjonal helse- og samhandlingsplan 2024–2027 – Vår felles helsetjeneste*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-9-20232024/id3027594/>

Meld. St. 12. (2023–2024). *Samisk språk, kultur og samfunnsliv – Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen*. Helse- og omsorgsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-12-20232024/id3029679/>

NOU 1995:6. (1995). *Plan for helse – og sosialtjenesten til den samiske befolkningen i Norge*. Sosial- og helsedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1995-6/id139873/>

Prop. 36 S (2023-2024). *Opptrappingsplan mot vold og overgrep mot barn og vold i nære relasjoner (2024-2028) Trygghet for alle*. Justis- og beredskapsdepartement.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-36-s-20232024/id3018905/>

Sametinget. (2024, 12. mars). *Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport – Sametingets felles uttalelse*. Sametinget. <https://sametinget.no/aktuelt/sannhets-og-forsoningskommisjonens-rapport-sametingets-felles-uttalelse.31592.aspx>

Sannhets- og forsoningskommisjonen. (2023). *Sannhet og forsoning - Grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner. (2022-2023)*, 19. Sannhets- og forsoningskommisjonen. Hentet fra stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2022-2023/dok19-202223.pdf

SANKS. (2024, 17. desember). *Strategiplan forskning, fag og utvikling (FoU) 2025-2035*. <https://www.finnmarkssykehuset.no/48db8f/contentassets/405286ae053549a79adf202a6ce7838e/fou-avdelingens-strategiplan-2025-2035.pdf>

SANKS. (2025). Om SANKS - Brukerrådet. [Om SANKS - Finnmarkssykehuset HF](#)

SANKS. (2023). *Årsrapport 2023 SANKS*. Finnmarkssykehuset. [2023-arsrapport---sanks.pdf](#).

SANKS. (2024). *Årsrapport 2024 - SANKS*. Nasjonalkompetansesenter. Finnmarkssykehuset. [2024-arsrapport-sanks.pdf](#)

SÁNÁG/SANKS. (2024). *Høringssvar Sannhet og forsoning av SÁNÁG/SANKS, Sámi klinihkka*. [Høringsinnspill]. Kontroll- og konstitusjonskomiteen. [Visning av skriftlig innspill - stortinget.no](#)

SÁNÁG/SANKS. (2023). *Høringsinnspill om Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport*. [Høringsinnspill]. https://innsyn.onacos.no/sametinget/postliste/norsk/wfinnsyn.ashx?response=journalpost_detaljer&journalpostid=2021121573

Spesialisthelsetjenesteloven (1999). *Lov om spesialisthelsetjenesten m.m.* Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-61>

Figurliste

Figur 1: Aktiviteter gjennom forprosjektperioden.	14
Figur 2: Hovedmål og innsatsområder.....	38

Vedlegg

Vedlegg 1: Program Kultur i Klinik, oktober 2023

Invitasjon til fagdag Kultur i klinikk Fredag 13.10.23 kl. 09.00-15.00

Sted: Sapmiko, Karasjok

Tema: Sannhet & Forsoning

– veien videre for Sami Klinihkka etter Sannhets- og Forsoningskommisjonens arbeid

Program:

- 09.00-09.10: Velkommen, introduksjon av tema for dagen v. SANKS-leder Edit Johnsen
- 09.10-09.20: Kulturelt innslag
- 09.20-10.05: Sannhets- og Forsoningskommisjonen v. kommisjonsmedlem Liv Inger Somby; «Kommisjonens arbeid, rapport og forslag til videre arbeid».
- 10.05-10.20: Spørsmål fra salen
- 10.20-10.35: Pause
- 10.35-11.20: SANKS-ansattes erfaringer fra sitt arbeid med å bistå kommisjonen. v. Anne Karin Steffensen, Reidun Boine, Marit M. Utsi, Berit Frøydís S. Johnsen
- 11.20-11.30: Spørsmål fra salen
- 11.30-11.50: Presentasjon av Sametingets høring og Sami klinihkka's høringsinnspill v. FoU-leder Anne Toril Eriksen Balto
- 11.50-12.00: Spørsmål fra salen
- 12.00-12.30: LUNSJ
- 12.30-13.00: «Det perfekte internatbarnet» -En sørsames beretning v. Ida Bransfjell
- 13.00-13.15: Spørsmål fra salen
- 13.15-13.30: Pause
- 13.30-14.40: Innspill, kommentarer, spørsmål fra salen: hvordan skal Sami Klinihkka/ SANKS arbeide videre med sannhet og forsoning?
- 14.40-15.00: Oppsummering av dagen & veien videre for Sami klinihkka v. klinikkssjef Amund Peder Teigmo

Det serveres påsmurte baguetter/ rundstykker til lunsj. Kaffe/te, kald drikke, frukt

Velkommen 🍷

Det er mulig å delta via Teams, se egen link i mail fra Shiho Hansen v. FOU

Arrangør: UPA i samarbeid med FOU

Sámi dearvvašvuodakonferánša

Samisk helsekonferanse

Duohtavuohta ja soabahallan – geaidnu viidáset
Sannhet og forsoning – veien videre

Gaskavahkku / Onsdag 05.06.2024:

09:00 - 09:30 Káfestallan ja registreren / Kaffe og registrering

09:30 - 09:50 Kultuvrralaš ovdanbuktin / Kulturelt innslag
Máret Áile Gaup Beaska

09:50 - 10:00 Bures boahtin ja duogáš konferánsii / Velkommen og bakgrunn for konferansen
Amund Peder Teigmo, Sámi Klinihka hoavda / Klinikkleder, Sámi Klinihka
Jonill M. Fjellheim Knapp, Sámi doaktáriid searvvi jodiheaddji / leder i Samisk legeforening

10:00 - 10:10 Davvi Dearvvašvuoda rahpandearvvuodat / Ápningshilsen fra Helse Nord
Rune Rafaelson, Stivrre nubbinjodiheaddji / Nestleder i styret

10:10 - 10:20 Finnmárkku buohcevesiesu dearvvuodat / Hilsen fra Finnmarkssykehuset
Ole Hope, Hálddahusdirektevra / Administrerende direktør

10:20 - 10:40 Káfestallan / Kaffe pause

10:40 - 11:05 SÁNAG historjá (MNP 40 jagi) - Vásáhusat ja boahhte áiggi perspektiivvat /
Historien om SANKS (BUP 40 år) - Erfaringer og fremtidige perspektiver
Cecilie Jávo, Dr.med, PhD, váldodoavttir/overlege, dutki/forsker, SÁNAG/SANKS.

11:05 - 11:30 Sámi doaktáriid searvvi historjá – 40 jagi ávvudeapmi
Historien om Samisk legeforening – 40 års jubileum
Jonill M. Fjellheim Knapp, Sámi doaktáriid searvvi jodiheaddji / leder i Samisk legeforening.
Ester Fjellheim, Sámi doaktáriid searvvi ovddeš jodiheaddji, tidligere leder i Samisk
legeforening.

11:30 - 12:30 Beaivebiepmu / Lunsj

12:30 - 13:15 Dáruiduhtinpolitihka ja vearrivuoda maŋŋá – Makkár mearkašupmi lea das
dearvvašvuodabálvalusaide? /
Oppgjøret med fornorskningsspolitikk og urett – Hva vil det kunne bety for helsevesenet?
Anne Silviken, Psykologspesialistta, Ph. D., forsker/dutki, SÁNAG/SANKS.
Anne Kristin Gurák, Seniorráđdeaddi/seniorrådgiver, Árran julevsáme guovdásj,
Duohtavuohta- ja soabahankommišuvnna láhttu/medlem i Sannhet- og forsoningskommisjonen.

13:15 - 14:00 Dáruiduhttima olmmošlaš golut /
De menneskelige omkostningene ved fornorskningen
Runar Myrnes Balto, Sámediggeráddi / sametingsråd.

14:00 - 14:20 Káfestallan / Kaffe pause

14:20 - 15:00 Vuoigatvuodat ja vuoiggalašvuodat álgoálbmogiidda /
Rett og rettferdighet for urfolk
Ánde Somby, álgoálbmotrievtti ja riekteteoriija dutki / forsker på urfolksrett og rettsteori.
UiT - Norgga árkatalaš universitehta juridihkalaš fakultehta vuosttašamanueansa. /
Førsteamanuensis, Det juridiske fakultet, UiT - Norges arktiske universitet.

15:00 - 16:00 Álgoálbmotguovddáš – vejolašvuodat ja hástalusat
Urfolkssenter – muligheter og utfordringer
Gunn Heatta, ovddeš SÁNAG jodiheaddji / tidligere leder ved SANKS.

19.00 - *Mállásat / Felles middag*
Kystens hus

Duorastat / Torsdag 06.06.2024:

- 09:00 - 09:25 **Álggaheapmi ja kultuvrralaš ovdanbuktin / Innledning og kulturelt innslag**
Ávla & Viktor Bomstad
- 09:25 – 10:10 **Mo váikkuha sámevašši ja vealaheapmi dearvvašvuhtii? / Samehets og diskriminering - hva gjør det med helsa vår?**
Ketil Lenert Hansen, Dearvvašvuodadieđa professor ja sámi mánáid ja nuoraid eallindili ja psykososiála dearvvašvuoda ovddasvástideaddji / Professor i helsevitenskap. Ansvarlig for samiske barn og unges levekår og psykososial helse. Helsevitenskapelige fakultet, UiT.
- 10:10 - 10:30 *Káfestallan / Kaffepause*
- 10:30 - 11:15 **Sáhhtá go SAMINOR 3 dutkamuš duodaštit guhkitáigge assimilerema váikkuhusaid? / Kan SAMINOR 3 vise effekten av langvarig assimilering?**
Ann Ragnhild Broderstad, UiT, Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáža jodiheadji / leder ved Senter for samisk helseforskning (SSHF).
- 11:15 – 12:00 **Dárbblaš nannet dutkama ja gelbbolašvuoda sámiid birra. / Behov for mer kunnskap og forskning om samiske forhold.**
Samuel Valkeapää, Sámi Allaskuvla prorektor / prorektor ved Samisk høyskole
- 12:00 - 13:00 *Beaivebiepmu / Lunsj*
- 13:00 - 13:45 **Suoma sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid ođasmahttin – mo nannet riikkaidgaskasaš ovttasbarggu sámi dearvvašvuodabálvalusain? / Omorganisering av helse- og sosialtjenester i Finland – hvordan styrke grenseoverskridende samarbeid om samiske helsetjenester?**
Heini Huhtamella, Lappi buresveadjinguovllu / The wellbeing services county of Lapland
- 13:45 - 14:10 *Káfestallan / Kaffepause*
- 14:10 – 15:00 **Panelaságastallan – Sámi álbmoga dásseárvosaš dearvvašvuodabálvalusaid ovddideapmi/ Panelsamtale – utvikling av likeverdig helsetjenester for den samiske befolkningen.**
- **Mo ásáhit álgoálbmotguovddáža? / Hvordan bli et nasjonalt urfolkssenter?**
- 15:00 - 15:10 **Čoahkkáigeassu ja loahpaheapmi – mana dearvan / Oppsummering og avslutning – vel hjem**

Prográmma sáhhtá rievdat/med forbehold om endring

Báiki / Sted: Romsa / Tromsø

UiT Norgga árkálaš universitehta dearvvašvuodadieđa fakultehta. MH 2. Auditorium Cerebrum.

UiT, Norges arktiske universitet. Helsevitenskapelige fakultet. MH 2. Auditorium Cerebrum.

Kárta / Kart: [Directions, U.08.316 Cerebrum, MH vest, Campus Breivika - MazeMap](#)

Dulkon / Tolking:

Davvisámegielaš – dárogilli, dárogielas – davvisámegillii. / Nordsamisk – norsk, norsk – nordsamisk.

Mállásat / Middag:

Diediheapmi gáibiduvvo / Påmelding kreves.

Kystens hus. Adresse: Stortorget 1.

Fállu: Álgoborramuš, mállásat, bajáluš / Meny: 3-retters middag

Streaming:

Diediheapmi gáibiduvvo / Påmelding kreves.

PROGRAM

Intern fagdag for Sámi klinihkka, SANKS med workshop
og middag

13.desember, Samfunnshuset

kl. 08:30 til 14:30

Hvordan kan Sámi
klinihkka bidra i forsoningsarbeidet?

08:30 - 08:45

Morgenkaffe og sågastallan

08:45 - 08:50

Velkommen og program for dagen

08:50 - 10:00

Presentasjon av sannhet og
forsoningsprosjekt ved FoU

10:00 - 10:10

Pause

10:10 - 10:55

Gunn Heatta - Om urfolkssenter

10:55 - 11:00

Pause

11:00 - 12:00

Asta Balto - Styrking av vår arv. Samiske- og
urfolksprinsipper, verdier og kunnskap om
fremtiden

12:00 - 12:30

Lunsj

12:30 - 14:00

Workshop

14:00 - 14:30

Oppsummering og veien videre

19:00 -->

Middag på Scandic Hotel - julemat, live
musikk og dans. OBS! Egenandel 300 kr